

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

**Ελάχιστο Εγγυημένο εισόδημα: συμπεράσματα από την εμπειρία
των ωφελούμενων**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ντόμαρη Αποστολία

Αθήνα, 2024

Τριμελής Επιτροπή

Χριστόφορος Σκαμνάκης, Αναπληρωτής Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου
(Επιβλέπων)

Χρίστος Παπαθεοδώρου, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Νίκος Κουραχάνης, Επίκουρος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Ντόμαρη Αποστολία, 2024

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Συντομογραφίες

ΤΕΒΑ: Ταμείο Ευρωπαϊκής Βοήθειας προς απόρους

ΚΕΑ: Κοινωνικό Επίδομα Αλληλεγγύης

ΕΕΕ: Ελάχιστο Εγγυημένο Εισόδημα

ΟΠΕΚΑ: Οργανισμός Προνοιακών Επιδομάτων και Κοινωνικής Αλληλεγγύης

ΦΕΚ: Φύλλα Εφημερίδας της Κυβέρνησης

ΚΥΑ: Κοινή Υπουργική Απόφαση

ΕΕ: Ευρωπαϊκή Ένωση

ΕΟΚ: Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα

ΟΟΣΑ: Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης

ΑΕΠ: Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν

ΚΑ: Κοινωνικός Αποκλεισμός

ΕΛΣΤΑΤ: Ελληνική Στατιστική Αρχή

ΚΕΠ: Κέντρο Εξυπηρέτησης Πολιτών

Ευχαριστίες

Η συγγραφή ενός εγχειρήματος συγκροτείται στην βάση της επαναδημιουργίας και της τροποποίησης των ήδη υπαρχόντων δεδομένων και κειμένων. Ταυτόχρονα, τα κείμενα και η βιβλιογραφία αποτελούν ένα άθροισμα ετερόκλητων και ποικίλων, πολλές φορές, νοημάτων και σκοπών. Το παρόν κείμενο δεν μπορεί να αποτελεί πλήρη γνώση, παρά απεικονίζει κάποια σημαντικά στοιχεία για το προς εξέταση ζήτημα. Η ύπαρξη του κειμένου οφείλεται στις συνειδητές και ασυνείδητες κοινωνικές επιρροές που έχω προσλάβει μέχρι τώρα.

Για αυτόν τον λόγο επιθυμώ να ευχαριστήσω όλους τους καθηγητές και όλες της καθηγήτριες του τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής και πιο συγκεκριμένα, τον επιβλέποντα καθηγητή της παρούσας εργασίας, Χρ. Σκαμνάκη, καθώς η διαρκής αλληλεπίδραση και οι συζητήσεις που έλαβαν χώρο το προηγούμενο εξάμηνο, ήταν πολύ ουσιαστικές και χρήσιμες για την ακαδημαϊκή μου διαδρομή αλλά και για την μετέπειτα επαγγελματική πορεία.

Επίσης, πολύτιμη ήταν η βοήθεια των εργαζομένων των κέντρων κοινότητας, καθώς με βοήθησαν να έρθω σε επαφή με ωφελούμενους. Τέλος, δεν μπορώ να μην ευχαριστήσω την συνεισφορά των συμμετεχόντων, των ωφελούμενων του Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος. Ο λόγος τους και ο τρόπος που αντιλήφθηκαν και βίωσαν την παρούσα πολιτική, αποτελεί, πηγή επιστημονικού ενδιαφέροντος και ανάλυσης για την παρούσα εργασία. Ταυτόχρονα, αποτελεί μια ερμηνεία για τον κοινωνικό κόσμο και η εμπειρία τους αναδεικνύει όψεις ανισότητας, αδικίας και φτώχειας στην κοινωνία την οποία ζούμε.

Περιεχόμενα

Περίληψη	6
Εισαγωγή.....	8
Κεφάλαιο 1 ^ο Τα χαρακτηριστικά της κοινωνικής πολιτικής στην Ελλάδα.....	10
Κεφάλαιο 2 ^ο Χαρακτηριστικά της φτώχειας στην Ελλάδα	14
1.2 Περιγραφικά δεδομένα των συνθηκών διαβίωσης στην Ελλάδα.....	15
Κεφάλαιο 3 ^ο Θεωρίες για την φτώχεια τον ΚΑ: Η σχέση τους με το ΕΕΕ.....	19
Κεφάλαιο 4 ^ο Πολιτικές Ελαχίστου Εισοδήματος και Ελάχιστο Εγγυημένο εισόδημα	24
4.1 Η πολιτική θεωρία του Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος	24
4.2. Τα χαρακτηριστικά και ο ρόλος των Πολιτικών Ελαχίστου Εισοδήματος	28
Κεφάλαιο 5 ^ο Έρευνα πεδίου	35
5.1 Μεθοδολογία.....	35
5.2 Αποτελέσματα μελέτης πεδίου	37
Συμπεράσματα.....	43
Πηγές- Βιβλιογραφία	45
Παράρτημα	51

Περίληψη

Τα τελευταία χρόνια η Ελλάδα έχει βιώσει πολλαπλές κοινωνικές και οικονομικές κρίσεις. Η κοινωνική πολιτική της Ελλάδας έχει βίαια συρρικνωθεί και η σχέση της κοινωνικής πολιτικής με την οικονομική κρίση είναι παράλληλη. Η κοινωνική πολιτική έγινε θύμα της οικονομικής κρίσης, αντί να αποτελεί έναν τρόπο αντιμετώπισης των κοινωνικών ανισοτήτων που γεννήθηκαν. Στο πλαίσιο αυτό, μετά το 2014, εφαρμόστηκε το Ελάχιστο Εγγυημένο Εισόδημα, το οποίο, επιβλήθηκε την περίοδο των μνημονίων και σκοπό είχε την αντιμετώπιση της «ακραίας» φτώχειας. Παράλληλα, σε συνδυασμό με την περεταίρω ανάπτυξη ενός υπολειμματικού κράτους πρόνοιας, ο ρόλος του ΕΕΕ έρχεται να επιβεβαιώσει την οριακή προστασία που παρέχει. Η διαπίστωση αυτή, έρχεται να επιβεβαιωθεί από την παρούσα εργασία, μέσα από τον λόγο των ωφελούμενων του επιδόματος. Το ΕΕΕ αποτελεί ένα «δίχτυ προστασίας», μια στοιχειώδη επιλεκτική «κοινωνική» προστασία και όχι ένα ουσιαστικό μέτρο προστασίας από την φτώχεια και τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι άνθρωποι.

Λέξεις κλειδιά: Ελάχιστο Εγγυημένο Εισόδημα, κοινωνική πολιτική, δίχτυ ασφαλείας, ωφελούμενοι, φτώχεια.

Abstract

In recent years Greece has faced multiple social and economic crises. Greece's social policy has been violently shrinking and the relationship between social policy and the economic crisis is parallel. Social policy has become a victim of the economic crisis, instead of being a way of addressing the social inequalities that were born. In this context, after 2014, the Minimum Guaranteed Income was implemented, which was imposed during the period of the memoranda and was intended to tackle 'extreme' poverty. At the same time, in combination with the further development of a residual welfare state, the role of the MGI comes to confirm the marginal protection it provides. This finding is confirmed by this paper through the discourse of the beneficiaries of the allowance. The MGI is a «safety net», a minimum selective «social» protection rather than a substantial measure of protection against poverty and the difficulties people experience.

Key words: Minimum Guaranteed Income, social policy, safety net, beneficiaries, poverty.

Εισαγωγή

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η μελέτη του Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος, με βάση την εμπειρία των ωφελούμενων. Παράλληλα, στόχος της εργασίας είναι η διερεύνηση των συνθηκών διαβίωσης του πληθυσμού της Ελλάδας και ο ρόλος του ΕΕΕ στην αντιμετώπιση των κινδύνων της «φτώχειας» και του «κοινωνικού αποκλεισμού». Στην εργασία μελετήθηκε η επιρροή του επιδόματος στις ζωές των ανθρώπων, κατά πόσο πετυχαίνει τις βασικές του στοχεύσεις και ο κοινωνικός αποκλεισμός που βιώνουν οι άνθρωποι εντός (ωφελούμενοι) και εκτός (μη ωφελούμενοι) του ΕΕΕ.

Αφετηριακό επιχείρημα είναι πως το ΕΕΕ δεν αποτελεί μια κοινωνική προστασία, παρά μόνο μια υποτυπώδη υποστήριξη για τους ωφελούμενους και ταυτόχρονα υποβαθμίζει και αποκαθλώνει τις ζωές τους. Βασικά ερευνητικά ερωτήματα είναι «Πως βιώνουν οι ωφελούμενοι την λήψη του ΕΕΕ και πως επηρεάζει την ζωή τους» και «πως το ΕΕΕ μεταφέρει την ευθύνη για την ανάληψη ευθυνών στους ανθρώπους και τι αντικατοπτρίζει αυτό για την κοινωνική πολιτική της Ελλάδας».

Στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας γίνεται λόγος για τα χαρακτηριστικά της κοινωνικής πολιτικής στην Ελλάδα. Στο δεύτερο κεφάλαιο της διπλωματικής αναδεικνύονται τα χαρακτηριστικά της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού. Πιο συγκεκριμένα, το πρώτο υποκεφάλαιο παρουσιάζει περιγραφικά δεδομένα των συνθηκών διαβίωσης του πληθυσμού. Στο τρίτο κεφάλαιο της εργασίας γίνεται αναφορά για την Ελάχιστο Εγγυημένο Εισόδημα και χωρίζεται σε δύο υποκεφάλαια. Συγκεκριμένα, στο πρώτο υποκεφάλαιο παρουσιάζεται η θεωρία του ΕΕΕ και στο δεύτερο υποκεφάλαιο εξετάζεται ο ρόλος του ΕΕΕ στην Ελληνική περίπτωση. Τέλος, το τελευταίο κεφάλαιο της εργασίας περιλαμβάνει τα ευρήματα της έρευνας πεδίου και την ανάλυση τους. Η ποιοτική έρευνα έδωσε πολλά σημαντικά στοιχεία για τον ρόλο του ΕΕΕ στην καθημερινή ζωή των ωφελούμενων.

Τα ερωτήματα σχεδιάστηκαν να απαντηθούν μέσω βιβλιογραφικής και εμπειρικής διερεύνησης. Στο πρώτο μέρος της εργασίας έγινε προσπάθεια να

απαντηθούν τα παραπάνω ερωτήματα, μέσα από την επισκόπηση της βιβλιογραφίας. Στο δεύτερο μέρος της εργασίας έγιναν συνεντεύξεις σε ωφελούμενους του ΕΕΕ και, αντίστοιχα, δόθηκαν απαντήσεις στα παραπάνω ερωτήματα με βάση την ίδια την εμπειρία τους.

Κεφάλαιο 1^ο Τα χαρακτηριστικά της κοινωνικής πολιτικής στην Ελλάδα

Στο παρόν κεφάλαιο, θα αναλυθούν τα βασικά χαρακτηριστικά της κοινωνικής πολιτικής στην Ελλάδα. Είναι απαραίτητο, να συνδεθεί ο ρόλος και ο χαρακτήρας του ΕΕΕ με την συνολικότερη ανάπτυξη της κοινωνικής πολιτικής στην Ελλάδα.

Σε κάθε εποχή, η κοινωνική πολιτική αντικατοπτρίζει τις αξίες και τις πεποιθήσεις της εκάστοτε κυρίαρχης πολιτικής αντίληψης. Η κοινωνική πολιτική έχει αλλάξει προσανατολισμό τις τελευταίες δεκαετίες. Το πρόσωπο της κοινωνικής πολιτικής στις σύγχρονες κοινωνίες, δεν έχει πολλά κοινά στοιχεία με τα χαρακτηριστικά της, την περίοδο μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο. Στην σύγχρονη εποχή, κυριαρχεί η τάση της απορρύθμισης. Ο ρόλος της οικονομίας είναι καθοριστικής σημασίας για την ανάπτυξη και αλλαγή των κοινωνικών πολιτικών.

Η ελαχιστοποίηση της κρατικής παρέμβασης είναι η ουσία της αμφισβήτησης του Κεϋνσιανού μοντέλου. Αυτό σημαίνει, ότι το κράτος παρεμβαίνει στην κοινωνία όταν το πρόβλημα δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί, από το άτομο και την αγορά. Ο χαρακτήρας της κοινωνικής πολιτικής σήμερα είναι νεοφιλελεύθερος και «πλουραλιστικός», δηλαδή, κοινωνική πολιτική μπορεί να αναλαμβάνει η αγορά, η κοινωνία των πολιτών, ιδιώτες και το κράτος. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, πολλές φορές οι πολιτικές να μην είναι ευθυγραμμισμένες από τις ανάγκες των πολιτών (Σκαμνάκης 2020: 16, 30).

Σήμερα, η κοινωνική πολιτική έχει περιοριστεί στο στάδιο της πρόνοιας, όταν έχουν ήδη εμφανιστεί τα κοινωνικά προβλήματα. Ο λόγος υποχώρησης της κοινωνικής πολιτικής σχετίζεται με την αμφισβήτηση του κοινωνικού κράτους. Ταυτόχρονα, η θεωρία του μεταμοντερνισμού έχει θέσει την κοινωνική πολιτική σε άλλες διαστάσεις. Σύμφωνα με πολλούς θεωρητικούς (U. Beck, A. Giddens, 1980) υπάρχει η μετάβαση πλέον στις «κοινωνίες της διακινδύνευσης» (Jarvis 2007: 23) Όμως, η εδραίωση και η κυριαρχία των νεοφιλελεύθερων αντιλήψεων έρχονται και εδραιώνουν μια κοινωνία της διακινδύνευσης, αμφισβητώντας το κοινωνικό κράτος (Venieris 2013: 10).

Η ανάπτυξη της κοινωνικής πολιτικής δεν ήταν ενιαία μεταξύ των χωρών της ΕΕ. Για παράδειγμα, η αναπτυξιακή δομή των κρατών της κεντρικής και Βόρειας

Ευρώπης είναι πολύ διαφορετική από αυτήν, των χωρών της Νότιας Ευρώπης. Οι χώρες της Νότιας Ευρώπης (Ελλάδα, Ιταλία, Ισπανία), έχουν ακολουθήσει ένα κοινό μονοπάτι ανάπτυξης και μοιράζονται πολλά κοινά στοιχεία: πολιτιστικά, κοινωνικά, ιστορικά. Ανέπτυξαν πολλές κοινές δυσλειτουργίες που σχετίζονται με την διοίκηση, με την λειτουργία του δημόσιου τομέα και με την παραοικονομία. Τέλος, κοινός ήταν ο ρόλος των συγγενικών δικτύων και της οικογένειας.

Η ιστορική πορεία ανάπτυξης του Ελληνικού κράτους δεν ακολούθησε την κοινή πορεία που είχαν οι χώρες της Κεντρικής Ευρώπης. Η πτώση της δικτατορίας στην Ελλάδα και έπειτα, η περίοδος της Μεταπολίτευσης, σηματοδοτούν χρονικά τις πρώτες πολιτικές για την ανάπτυξη της κοινωνικής προστασίας στην Ελλάδα. Υπάρχει μια συνολική καθυστέρηση στην ανάπτυξη πολιτικών κατά της φτώχειας ή πολιτικές για τις ευάλωτες ομάδες. Οι πολιτικές περιορίζονταν στις συντάξεις και σε παροχές που σχετίζονταν με την ασφάλιση. Δεν δίνονταν έμφαση σε μη ανταποδοτικές πολιτικές, όπως πολιτικές κατά της φτώχειας (Ferrera 2006: 8). Το ελληνικό σύστημα κοινωνικής πολιτικής έχει κοινά χαρακτηριστικά με τα κράτη που χαρακτηρίζονται από το «Κορπορατιστικό μοντέλο», διαμορφώνοντας όμως μια ιδιαίτερη περίπτωση μαζί με τα υπόλοιπα Νοτιο- Ευρωπαϊκά κράτη (Ιταλία, Ισπανία) (M. Ferrera 1996: 20).

Ιστορικά, στην Ελλάδα η οικογένεια λειτουργούσε σαν ένα αποτελεσματικό, ανεπίσημο δίκτυο ασφαλείας. Για παράδειγμα, η απλήρωτη οικιακή εργασία των γυναικών και η φροντίδα των παιδιών και των ηλικιωμένων. Επίσης, πολλές φορές η οικογένεια έδινε κεφάλαιο στο παιδί της για να ανοίξει επιχείρηση, έδινε χρήματα σε περίπτωση ανάγκης, παρείχε δουλειές στη οικογενειακή επιχείρηση. Έτσι, αναπτύχθηκε μια «ιδιωτικοποίηση» των κοινωνικών προβλημάτων και η αντίληψη ότι οι οικογένειες έχουν ευθύνη να λύσουν τα προβλήματα που τους περιβάλλουν. Αυτή η πρακτική οδηγούσε σε δυσμενές συνθήκες ζωής για όσους δεν είχαν οικογένεια. Ταυτόχρονα στην σημερινή κοινωνία, μετά τις οικονομικές κρίσεις, η οικογένεια αδυνατεί να ανταπεξέλθει στον ιστορικό και κοινωνικό «προκαθορισμένο» ρόλο που είχε.

Η κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα ήταν υπολειμματική διαχρονικά, δεν υπήρχε ποτέ σταθερός σχεδιασμός για την αντιμετώπιση των κοινωνικών

προβλημάτων. Ιστορικά, υπήρχε αργοπορημένη ανάπτυξη των καθολικών παροχών, και η κύρια κοινωνική μεταβίβαση, ήταν αυτή των συντάξεων. Η Ελληνική κοινωνική πολιτική χαρακτηρίζεται από ένα κατακερματισμένο και πελατειακό σύστημα, από περιορισμένη εφαρμογή της αρχής της καθολικότητας και από την ταύτιση της κοινωνικής προστασίας με την αύξηση των συντάξεων. Το μοντέλο της Ελλάδας χαρακτηρίζεται από αποσπασματικότητα, κυριαρχούσε η ανομία, κακοδιοίκηση, κομματοκρατία και κρατικοδίαιτο σύστημα και πελατειακές σχέσεις (Βενιέρης 2019: 68-69).

Ο μη κρατικός σχεδιασμός και η απουσία δημογραφικής και οικογενειακής πολιτικής οδήγησε σε ασφαλιστικό αδιέξοδο. Επιπλέον, για τον σωστό σχεδιασμό της κοινωνικής πολιτικής είναι αναγκαίο να υπάρχει σωστή δημόσια διοίκηση. Στην Ελλάδα, η δημόσια διοίκηση έχει τα εξής χαρακτηριστικά: είναι αναξιοκρατική, υποστελεχωμένη, λειτουργεί με γραφειοκρατικό τρόπο και χωρίς αξιολόγηση (Venieris 2022: 120). Η κοινωνική βοήθεια ήταν πάντα οριακή με πολλές θεσμικές δυσλειτουργίες. Πιο ειδικά, χαρακτηρίζεται από ανεπαρκή αλληλεγγύη και ανεπαρκή οικονομικό σχεδιασμό (Venieris, Kourachanis, Lalioti 2019: 119). Ταυτόχρονα, χαρακτηριστικό της ελληνικής κοινωνικής πολιτικής είναι ότι ήταν το μοναδικό κράτος στην Νότια Ευρώπη που δεν παρείχε το ΕΕΕ.

Οι αλλαγές που τείνουν να επηρεάζουν την κοινωνική πολιτική, κάθε φορά, είναι η οικονομική κρίση, η ιστορική και θεσμική κληρονομιά της κοινωνικής πολιτικής της εκάστοτε χώρας, οι εθνικές πολιτικές διαδικασίες και τέλος οι υπερεθνικοί οργανισμοί (ΟΟΣΑ, ΕΕ) (Φερώνας 2019: 196). Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα οδήγησε σε παρατεταμένη φτώχεια και λιτότητα. Με την κρίση νομιμοποιήθηκαν πολλές βίαιες αλλαγές, στον τομέα της κοινωνικής πολιτικής και των δικαιωμάτων. Υπήρχε μεγάλη περικοπή των μισθών και των συντάξεων. Ενισχύθηκε το νεοφιλελεύθερο μοντέλο και η αγορά εργασίας απορρυθμίστηκε (Κουζής 2022: 197). Ταυτόχρονα, περιορίστηκαν οι δημόσιες δαπάνες για την κοινωνική προστασία και η φτώχεια των ατόμων με πολύ πιο έντονο τρόπο άρχισε να χαρακτηρίζεται ατομική ευθύνη και ατομικό πρόβλημα (Παπαθεοδώρου 2019: 46).

Οι αυταρχικές πολιτικές, είχαν διαφορετικές επιπτώσεις στις κοινωνικές ομάδες, η κάθε κοινωνική ομάδα βίωσε την κρίση με διαφορετικό τρόπο (Venieris

2022: 125). Έτσι, η κοινωνική προστασία στην Ελλάδα άλλαξε χαρακτήρα. Από τον στόχο της ευημερίας του πληθυσμού άρχισε να μετατοπίζεται στην επίλυση μόνο της ακραίας αποστέρησης και φτώχειας, μέσω του ΕΕΕ. Ταυτόχρονα, την περίοδο της οικονομικής κρίσης, οι κοινωνικές δαπάνες ενοχοποιούνταν ως αιτίες για την φτώχεια, θεωρούνταν ότι επιβαρύνει το δημόσιο χρέος. Αναπτύσσεται ένας διάλογος ότι η κοινωνική πολιτική είναι μέρος του προβλήματος και όχι λύση (Παπαθεοδώρου 2019: 60). Κεντρικός στόχος των μνημονίων ήταν ο περιορισμός της κοινωνικής προστασίας στο ελάχιστο επίπεδο, στα όρια της φτώχειας (εθνική σύνταξη, ΕΕΕ) (Ρόμπολης, Μπέτσης 2019: 138). Έτσι, υποστηρίζεται η παροχή μορφών ελάχιστης βοήθειας και το ΕΕΕ αποτελεί αυτή ακριβώς την μορφή κοινωνικής προστασίας, την ανάγκη φροντίδας μόνο των «ακραία φτωχών» μέσω ενός δικτύου ασφαλείας (Σκαμνάκης 2020: 29).

Η μεταφορική έννοια του δικτύου ασφαλείας δείχνει την αίσθηση της προστασίας και της δέσμευσης, σε τυχόν «πιθανές αποτυχίες». Σε πολλές χώρες, η ύπαρξη του κοινωνικού δικτύου ασφαλείας άρχισε να γίνεται στόχος ήδη από το 1970. Έτσι άρχισαν να εδραιώνονται τα ελάχιστα εισοδήματα τα οποία ήταν χρηματοδοτούμενα από την παγκόσμια τράπεζα (Ferrera 2006: 5). Την περίοδο εκείνη, οι χώρες την Νότιας Ευρώπης, άρχισαν να αναπτύσσουν τους βασικούς τομείς κοινωνικής προστασίας. Οι χώρες της Κεντρικής Ευρώπης, περνούσαν από το στάδιο του «Κεϋνσιανισμού» στο στάδιο του «Νεοφιλελευθερισμού» και οι χώρες της Νότιας Ευρώπης, ταυτόχρονα με την ένταξη τους στην ΕΟΚ «βίαια» μιμούνταν στοιχεία από τις ανεπτυγμένες χώρες προσαρμόζοντας το πρόγραμμα τους σε αυτό των άλλων χωρών και της ΕΕ.

Η πορεία δημιουργίας του Ελληνικού κράτους οδηγεί στον ίδιο δρόμο ανάπτυξης της κοινωνικής πολιτικής της Ελλάδας. Η Ελλάδα, χάραξε διαφορετική πορεία ανάπτυξης της κοινωνικής της προστασίας, σε σύγκριση με τα υπόλοιπα Ευρωπαϊκά κράτη, λόγω των ιδιόμορφων ιστορικών και κοινωνικοοικονομικών χαρακτηριστικών της. Η προστασία αυτή, ήταν οριακή και ελάχιστη. Μέχρι πρόσφατα, η Ελλάδα δεν είχε υιοθετήσει το ΕΕΕ, όμως, το μέτρο εφαρμόστηκε την περίοδο των μνημονίων. Το ΕΕΕ βασίζεται στην νεοφιλελεύθερη αντίληψη για την κοινωνική προστασία, δηλαδή, ότι θα παρέχεται κοινωνική προστασία, μόνο όταν ο

ευάλωτος πληθυσμός φτάσει στα ελάχιστα όρια επιβίωσης και δεν μπορεί να επιλυθεί από μόνο του ή από την αγορά.

Κεφάλαιο 2^ο Χαρακτηριστικά της φτώχειας στην Ελλάδα

Σκοπός του παρόντος κεφαλαίου είναι να αναδειχθεί η υπολειμματική διάσταση του ΕΕΕ στην Ελλάδα, δείχνοντας στατιστικά στοιχεία σχετικά με τον κίνδυνο φτώχειας και αποκλεισμού, της έλλειψης τροφής και των συνθηκών διαβίωσης των νοικοκυριών. Τα παρακάτω στατιστικά στοιχεία, αποδεικνύουν ότι υπάρχουν μεγάλα ποσοστά φτώχειας και αποστέρησης στην Ελλάδα και το ΕΕΕ δεν έρχεται να καλύψει αυτό το κενό, παρά μόνο επιδερμικά. Οι ευάλωτες ομάδες που καλύπτει το ΕΕΕ είναι ένα πολύ μικρό ποσοστό αυτών που έχουν ανάγκη από ένα επίδομα αλληλεγγύης.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Οργανισμού Προνοιακών Επιδομάτων και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, περίπου 200.000 νοικοκυριά λαμβάνουν το ΕΕΕ (ΟΠΕΚΑ: ΕΕΕ) ενώ, για την περίοδο του 2021, τα στατιστικά στοιχεία αποδεικνύουν ότι το 28% (2.722.000 άτομα) του πληθυσμού βιώνει κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού. Έτσι, η προνοιακή διάσταση του κοινωνικού κράτους στην Ελλάδα, δεν καλύπτει πολλές κοινωνικές ομάδες που ζουν σε συνθήκες φτώχειας, παρά μόνο ένα μικρό ποσοστό αυτών (ΕΛΣΤΑΤ: 2022).

Ο τομέας της εργασίας ξεκίνησε να υφίστανται μεγάλες διαφοροποιήσεις ήδη από το 1990 (Κουζής, Καψάλης 2020: 11). Στην Ελλάδα, η παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008, έφερε πολύ σοβαρές αλλαγές στις εργασιακές συνθήκες. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι συνθήκες διαβίωσης πολλών νοικοκυριών να αλλάξουν σημαντικά.

Αρχικά, ήδη από το 1990 πλέον υπάρχουν νέες μορφές απασχόλησης. Με την άνοδο του νεοφιλελευθερισμού, στον τομέα της εργασίας κυριαρχεί η ευελιξία και οι εργαζόμενοι φτωχοί συνδέονται με τις νέες εργασιακές συνθήκες που έχουν σχέση με την ευελιξία, την «ευελισφάλεια»¹ (flexicurity) και τις χαμηλόμισθες θέσεις εργασίας (Nolan και Marx 2014: 33). Σύμφωνα με τον E. Andersen (2002) πλέον η μη

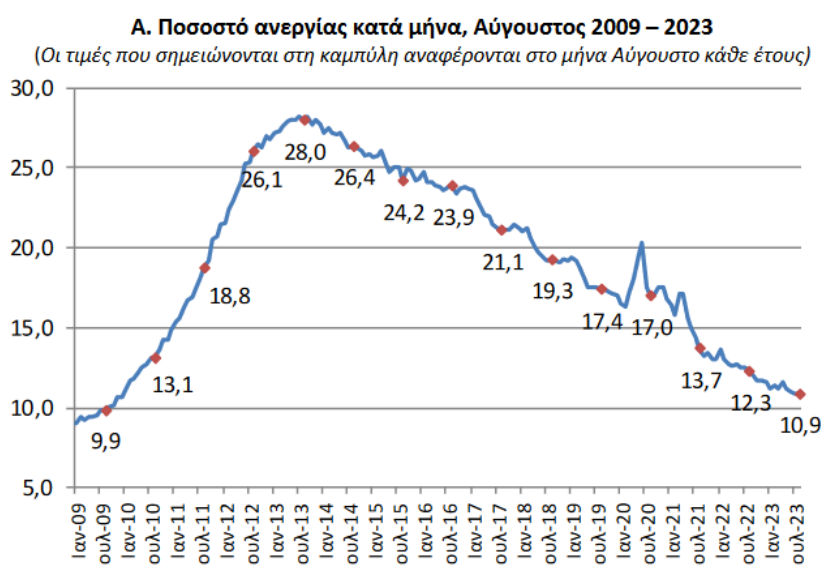
¹ Ορισμός: Η ευελιξία με ασφάλεια είναι μια «στρατηγική» που προσπαθεί να συμβιβάσει την ανάγκη των εργοδοτών για ευελιξία και την επιθυμία των εργαζομένων για ασφάλεια (European Commission: Employment, Social Affairs & Inclusion)

εξειδίκευση ενός εργαζομένου δεν είναι ικανές να συντηρήσουν μια οικογένεια. Οι νέοι τρόποι ζωής χρειάζονται αυξημένα προσόντα και ικανότητες. Έτσι, υποστηρίζεται από πολλούς θεωρητικούς (Βλ. Boynli) ότι η μεγαλύτερη απόλαυση της ζωής και του μισθού σχετίζεται με πολύ υψηλά προσόντα (Nolan και Marx 2014: 32) Βεβαίως, στην Ελλάδα βλέπουμε ότι δεν ισχύει κάτι τέτοιο. Η υψηλή ειδίκευση δεν σχετίζεται με υψηλό μισθό και η ανεργία των νέων υψηλά ειδικευόμενων είναι υπαρκτή με υψηλό ποσοστό (INE ΓΣΕΕ 2023: 166).

Το 2008 η Ελλάδα μπαίνει στην ύφεση και χάνει σταδιακά το 26% του ΑΕΠ της, τα ποσοστά της ανεργίας αυξάνονται έως και 27% (Έρευνα Εργατικού Δυναμικού 2023: 2) (Venieris 2022: 120), ο κίνδυνος της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού αφορά πλέον το 36% του πληθυσμού. Το 2012 η Ελλάδα ήταν η τέταρτη χώρα στην Ευρώπη του 28, με τις μεγαλύτερες κοινωνικές ανισότητες. Όλη αυτή η κατάσταση της κρίσης προκάλεσε προβλήματα φτώχειας στην μεσαία τάξη σταμάτησε την κοινωνική της αναπαραγωγή. Με την οικονομική κρίση, τα μεσαία στρώματα έγιναν φτωχότερα και έχουμε τους νεόπτωχους (new poor) που προήλθαν από την μεσαία τάξη (Karamesini και Giakoumatos 2016: 244).

1.2 Περιγραφικά δεδομένα των συνθηκών διαβίωσης στην Ελλάδα

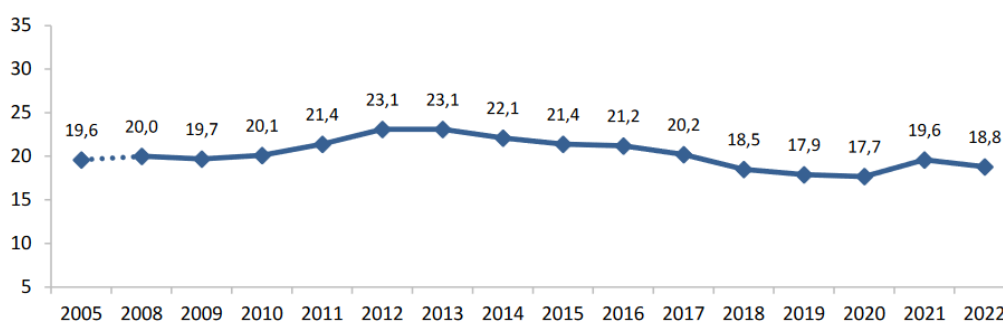
Παρακάτω θα παρατεθούν στατιστικά στοιχεία από κοινωνικές έρευνες, προς επιβεβαίωση των παραπάνω, των ετών 2021 και 2022 και 2023.

Η οικονομική κρίση του 2008 προκάλεσε τεράστια κύματα ανεργίας. Ο παρακάτω πίνακας της ΕΛΣΤΑΤ δείχνει τα ποσοστά αυτά: από το 9.9% του 2009, η ανεργία στην Ελλάδα φτάνει στα 18,8% (2012) και κορυφώνεται στο ποσοστό του 28% (2013-2014). Από το 2014 και μετά, τα ποσοστά έχουν μια καθοδική πορεία, με την ανεργία να φτάνει στο 17% το 2020. Με τις νέες κρίσεις, την υγειονομική (2021) και την ενεργειακή (2022) τα ποσοστά της ανεργίας φτάνουν από το 17% στο 12,3%. Έως και σήμερα (2023) το ποσοστό της ανεργίας είναι 10,9%, και ακόμη η ανεργία δεν έχουν μειωθεί τόσο πολύ ώστε ο αριθμός να αγγίξει τα επίπεδα ανεργίας όπως ήταν πριν το 2008 (Έρευνα Εργατικού Δυναμικού 2023: 2).

Αντίστοιχα, σύμφωνα με τα στοιχεία της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (2023), ο πληθυσμός που διαβιεί σε κατάσταση κινδύνου φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού το 2008 αντιστοιχεί στο ποσοστό του 19,6% , το 2013 ήταν 23,1%, το 2020 17,7% και το 2022 το ποσοστό ήταν 18,8%. Σύμφωνα με τους στόχους του προγράμματος Ευρώπη 2030, έχει τεθεί ως στόχος να μειωθούν κατά 15 εκατομμύρια τα άτομα που διαβιούν σε κατάσταση φτώχειας (Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών 2023: 1).

Γράφημα 3. Ποσοστό πληθυσμού σε κίνδυνο φτώχειας: 2005, 2008 – 2022*

*Επισημαίνεται ότι η περίοδος αναφοράς των εισοδημάτων αφορά στο προηγούμενο έτος από το έτος διενέργειας της έρευνας, δηλ. στα αντίστοιχα έτη 2004 και 2007-2021.

Αξίζει να αναφερθούν κάποια περιγραφικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού που βιώνει φτώχεια. Για το έτος 2022, οι γυναίκες έχουν μεγαλύτερο ποσοστό κινδύνου φτώχειας (19,4%) σε σχέση με τους άνδρες (18,2%). Ταυτόχρονα, οι εργαζόμενοι άνω των 18 ετών, αντιμετωπίζουν μικρότερα ποσοστά κινδύνου φτώχειας σε σχέση με τους ανέργους και τους οικονομικά μη ενεργούς. Οι άνεργοι

έχουν κίνδυνο φτώχειας σε ποσοστό 43,6% (51% οι άνδρες, 37% οι γυναίκες). Ο κίνδυνος φτώχειας για τους εργαζόμενους με πλήρη απασχόληση είναι 9,9%, ενώ για τους εργαζόμενους με μερική απασχόληση είναι 18,4%. Τέλος, τα νοικοκυριά που έχουν την δική τους κατοικία έχουν κίνδυνο φτώχειας 18%, ενώ τα νοικοκυριά με ενοικιαζόμενη κατοικία 19% (Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών 2023: 6).

Επίσης, από την έρευνα της ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ (2023) αντλείται ότι το 52,4% απάντησε πως το εισόδημα επαρκεί για 18 μέρες. Το 85,3% δεν μπορούν να αποταμιεύσουν. Το 11,9% απάντησε πως το εισόδημα δεν επαρκεί για τις βιοτικές ανάγκες. Μόνο το 6% απάντησε ότι ζει άνετα. Το 39% μείωσε τις δαπάνες για εξόδους, το 37% μείωσε τις δαπάνες για ένδυση υπόδηση, το 73,7% αύξησε τις δαπάνες για λογαριασμούς, το 64,8% αύξησε τις δαπάνες για είδη τροφής, το 60,7% αύξησε τις δαπάνες για θέρμανση και το 51% αύξησε τις δαπάνες για μετακινήσεις το 29,5% δεν έχει την δυνατότητα να συμμετάσχει σε αθλητικές και πολιτιστικές δραστηριότητες (ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ 2023: 4- 5).

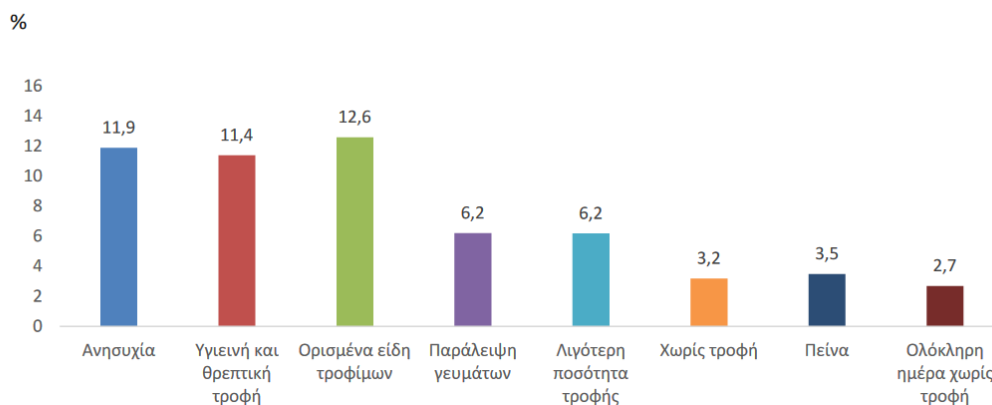
Επίσης, για την περίοδο του 2022 το 29,1% είχε δυσκολίες στην πληρωμή ενοικίου, δανείου και πάγιων λογαριασμών, το 48,7% είχε οικονομική αδυναμία για πληρωμή μιας εβδομάδας διακοπών, το 34,9% είχε οικονομική αδυναμία να ξοδεύει χρήματα για τον εαυτό του και το 11% είχε οικονομική αδυναμία να έχει μια φορά τον μήνα συνάντηση με φίλους ή συγγενείς (Έρευνα για την υλική και κοινωνική στέρηση και συνθήκες διαβίωσης 2023: 2) Τέλος, οι προσδοκίες των νοικοκυριών για το 2023 δεν είναι αισιόδοξες, λόγω της ακρίβειας (ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ 2023: 23).

Τέλος, κάποια περιγραφικά στοιχεία για την επάρκεια τροφής μπορούν να δείξουν και να επιβεβαιώσουν τον τρόπο διαβίωσης των νοικοκυριών. Για το έτος 2021, το 11,9% δήλωσε πως νιώθει ανησυχία για το ζήτημα της επάρκειας της τροφής και αντίστοιχα το ίδιο ποσοστό για το ζήτημα της υγιεινής και θρεπτικής τροφής. Το 12,6% ανησυχεί για ορισμένα είδη τροφίμων και το 6,2% παραλείπει γεύματα και παράλληλα το ίδιο ποσοστό τρέφεται με λιγότερη ποσότητα τροφής.

Τέλος, το 3,2% έχει μείνει χωρίς τροφή, το 3,5% βιώνει πείνα και το 2,7% έχει μείνει ολόκληρη ημέρα χωρίς τροφή (Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης

των Νοικοκυριών: 2) Επίσης, από την ίδια έρευνα προκύπτει ότι, το 92% των νοικοκυριών είχε επάρκεια τροφής, το 5,0% είχε χαμηλή επάρκεια τροφής και το 2,7% των νοικοκυριών είχε πολύ χαμηλή επάρκεια τροφής (Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών: 3) ².

Γράφημα 2. Κλίμακα ανεπάρκειας τροφής (Food Insecurity Experience Scale - FIES) ανά συνιστώσα. Ποσοστιαία % συμμετοχή του συνολικού πληθυσμού: 2021

Τα παραπάνω στοιχεία, αποδεικνύουν ότι, ο πληθυσμός της Ελλάδας από την έναρξη της οικονομικής κρίσης (2008) έως και σήμερα (2023) με τις πολλαπλές κρίσεις που βίωσε, έχει πολύ αυξημένα ποσοστά φτώχειας και αποκλεισμού. Ακόμη, οι συνήθειες, οι προσδοκίες και τα έξοδα των νοικοκυριών έχουν περιοριστεί και η καθημερινή τους ζωή είναι βασισμένη σε ανασφάλειες που σχετίζονται με το εργασιακό άγχος και στην δυνατότητα κάλυψης των απολύτως απαραίτητων βιοτικών αναγκών.

Οι οικογένειες και τα νοικοκυριά δεν υποστηρίζονται από την κοινωνική πολιτική. Οι όροι της κοινωνικής προστασίας είναι μη αναδιανεμητικοί και ο χαρακτήρας της είναι βασισμένος σε ένα προνοϊακό και οριακό επίπεδο. Ακόμη περισσότερο, το ΕΕΕ δεν καλύπτει αυτές τις ανάγκες, και οι οικογένειες ή τα άτομα που είναι ωφελούμενα, συνεχίζουν να ζουν οριακά. Ταυτόχρονα, πολλές οικογένειες

² Μέτρια ή σοβαρή ανεπάρκεια τροφής: Όταν τουλάχιστον ένα μέλος του νοικοκυριού, δήλωσε ότι, κατά την διάρκεια των 12 προηγούμενων μηνών, αναγκάστηκε να παραλείψει ένα 1 γεύμα, έφαγε λιγότερο από ότι έπρεπε ή ένιωσε πείνα

Σοβαρή ανεπάρκεια τροφής: Όταν τουλάχιστον ένα μέλος του νοικοκυριού, δήλωσε ότι, κατά την διάρκεια των 12 προηγούμενων μηνών, αναγκάστηκε να μείνει χωρίς τροφή μια ολόκληρη μέρα λόγω έλλειψης πόρων ή χρημάτων (ΕΛΣΤΑΤ 2022: 1)

δεν πληρούν τις -πολύ αυστηρές- προϋποθέσεις ένταξης στο ΕΕΕ, ενώ, άλλες οικογένειες που πληρούν τα κριτήρια, δεν καλύπτονται από αυτό.

Από τα παραπάνω στατιστικά στοιχεία φάνηκε ότι, τα ποσοστά φτώχειας και αποκλεισμού είναι πολύ υψηλά και το ΕΕΕ δεν καλύπτει και δεν προστατεύει όλα τα νοικοκυριά, όπως ο ρόλος της κοινωνικής πολιτικής και κοινωνικής προστασίας θα καθιστούσε αναγκαίο για να υπάρχει περισσότερη αλληλεγγύη και να μην ζούνε τα νοικοκυριά σε συνθήκες φτώχειας.

Κεφάλαιο 3^ο Θεωρίες για την φτώχεια τον ΚΑ: Η σχέση τους με το ΕΕΕ

Η «φτώχεια» και ο «κοινωνικός αποκλεισμός» είναι κεντρικές έννοιες για την ανάλυση των συνθηκών διαβίωσης του πληθυσμού καθώς και για τον ρόλο του Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος. Στη συνέχεια, κρίνεται απαραίτητο να εκφραστούν οι πολλαπλοί ορισμοί που μπορεί να επιδέχονται αυτές κρίσιμες έννοιες.

Μέχρι την δεκαετία του 1970, η έννοια της φτώχειας παρέμενε επικεντρωμένη στην οικονομική διάσταση των κοινωνικών προβλημάτων. Όμως, την δεκαετία του 1970 οι ορισμοί για την φτώχεια γίνονται περισσότερο πολυδιάστατοι (Οικονόμου, Φερώνας 2006: 13). Έτσι, τις επόμενες δεκαετίες, ο ορισμός αναπτύσσεται περισσότερο και ο πλέον χαρακτηριστικός είναι του P. Townsend. Σύμφωνα με τον P. Townsend, η φτώχεια μπορεί να καθοριστεί με βάση την έννοια της σχετικής αποστέρησης. Οι οικογένειες και τα άτομα θα χαρακτηριστούν φτωχοί με βάση τις συνθήκες διαβίωσης της κοινωνίας που ζουν εκείνη την περίοδο. Έτσι, με βάση αυτόν τον ορισμό ένας φτωχός ή πλούσιος άνθρωπος μπορεί να μην χαρακτηριστεί με αυτή την ιδιότητα σε μια πιο φτωχή ή πλούσια χώρα. Επίσης, οι εμπειρίες και οι επιθυμίες των ατόμων διαμορφώνουν και επηρεάζουν διαφορετικά την έννοια της «σχετικής αποστέρησης». Η σχετική αποστέρηση έχει να κάνει περισσότερο με την «αίσθηση της αποστέρησης», τα όνειρα και την προσδοκώμενη κατάσταση που το άτομο θέλει να βρίσκεται (Ruchiman 1966: 9-10).

Σημαντική είναι η διάκριση για την σχετική και απόλυτη αναγνωρισμένη φτώχεια (Townsend 1979: 31- 46). Η σχετικότητα της φτώχειας μπορεί να διαφέρει εθνικά, περιφερειακά, παγκόσμια. Ανάλογα τον τόπο κατοικίας του, ο κάθε άνθρωπος έχει διαφορετικά οικονομικά, θεσμικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά και έτσι

προκύπτουν διαφορετικές ανάγκες. Οι ανάγκες προκύπτουν από τις ιδιαιτερότητες της κάθε κοινωνίας και η κάθε κοινωνία δημιουργεί τις δικές της προσδοκίες, ανάγκες και επιθυμίες μέσω της εκπαίδευσης, της οικονομίας και όλου του πολιτικού συστήματος. Οι ανάγκες, αλλάζουν από κοινωνία σε κοινωνία, αλλά, διαφοροποιούνται επίσης χρονικά στην ίδια την κοινωνία. Τέλος, ο Βρετανός θεωρητικός διαχωρίζει την φτώχεια στην προσωρινή και στην μακροχρόνια διάσταση της (Townsend 1979: 51).

Επιπλέον, ανάλογα τον ορισμό που δίνεται σε κάθε έννοια, μπορεί αυτό να σημαίνει κάτι πολύ διαφορετικό κάθε φορά. Για παράδειγμα, η παγκόσμια τράπεζα, από την περίοδο του 1980, προσεγγίζει τον φτωχό στις αναπτυσσόμενες χώρες, με το όριο του ενός δολαρίου: φτωχός δεν είναι όποιος έχει ένα δολάριο, κάτι το οποίο δεν μπορεί να είναι κοινωνικά και επιστημονικά αποδεκτό, γιατί πολλές οικογένειες έχουν παραπάνω δολάρια και αντιμετωπίζουν την φτώχεια.

Σύμφωνα με την Human Development Group³ «η πρόοδος στην μείωση της φτώχειας κατά τον 20^ο αιώνα είναι αξιοπρόσεκτη και πρωτοφανής». Ο δείκτης φτώχειας του UNDP βασίζεται στις «πιο βασικές διαστάσεις της αποστέρησης: χαμηλό προσδόκιμο επιβίωσης, έλλειψη βασικής μόρφωσης και πρόσβασης σε δημόσιους και ιδιωτικούς πόρους». Όμως, η εικόνα που παρουσιάζουν πολλές φορές είναι παραπλανητική. Τόσο τα Ηνωμένα Έθνη, όσο και η Παγκόσμια τράπεζα, δεν παραδέχονται την φτώχεια και στην Ευρώπη και στην Βόρεια Αμερική και οι δείκτες της φτώχειας, παραποιούν την πραγματικότητα και κρύβουν τα πραγματικά προβλήματα (Chossudovski 1998: 95- 99).

Βεβαίως, τα παραπάνω αποδεικνύουν ότι η έννοια της φτώχειας είναι από την μία εύκολη να προσδιοριστεί υλικά και ποσοτικά, αλλά ταυτόχρονα πολυσύνθετη. Την δεκαετία του 1970 και 1980, παράλληλα με τους νέους ορισμούς και διαστάσεις που απέκτησε, στην οικονομική πραγματικότητα συμβαίνουν αλλαγές που επηρεάζουν το κοινωνικό, πολιτικό και επιστημονικό περιβάλλον. Μετά το 1970, στις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης το κοινωνικό κράτος έχει αναπτυχθεί και υπάρχει ευμάρεια. Όμως, μέσα σε λίγο χρονικό διάστημα συμβαίνει η επόμενη κρίση: η

³ Επιστημονική ομάδα των Ηνωμένων Εθνών

πετρελαϊκή κρίση και η αποβιομηχανοποίηση. Οι κοινωνίες έρχονται αντιμέτωπες με νέα προβλήματα και το οικονομικό περιβάλλον του καπιταλισμού αρχίζει και αλλάζει μορφή, γίνεται περισσότερο επιθετικό απέναντι στα δικαιώματα και έχουμε νέες μορφές φτώχειας. Μαζί με τα νέα κοινωνικά προβλήματα, αναδύεται και κυριαρχεί η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού (εφεξής: ΚΑ).

Η έννοια του ΚΑ προέρχεται από την γαλλική φιλοσοφία και ιδιαίτερα από τον Durkheim και Weber. Στην σύγχρονη εποχή, την δεκαετία του '60 οι Γάλλοι μίλαγαν για αποκλεισμένους αναφερόμενοι στους φτωχούς. Η έννοια αναφέρεται σε διάφορες κατηγορίες πληθυσμού που ζούσαν περιθωριακά και δεν καλύπτονταν από την κοινωνική ασφάλιση και τις κοινωνικές παροχές. Με άλλα λόγια, ο όρος αναφέρεται στην μη επαρκή κοινωνική συμμετοχή και ενσωμάτωση των φτωχών στην κοινωνία. Η έννοια όμως του κοινωνικού αποκλεισμού γίνεται δημοφιλής όταν εντάσσεται στα κοινοτικά κείμενα της ΕΕ. Έτσι, ο όρος κοινωνικός αποκλεισμός εμπεριέχει πολιτικές διαστάσεις και η αλλαγή της ορολογίας σημαίνει σημαντική αλλαγή στις πολιτικές.⁴

Η αδυναμίες του ΚΑ αντανακλώνονται και στο ότι δεν υπάρχει ενιαίος ορισμός του ΚΑ. Οι περισσότεροι ορισμοί όμως αναφέρονται στην μειονεξία των ατόμων και στην παρεμπόδιση τους να ασκούν τα κοινωνικά τους δικαιώματα και τονίζεται η πολυδιάστατη του οπτική. Η έννοια της φτώχειας θεωρείται παραδοσιακή και ότι δεν είναι τόσο πολυδιάστατη όσο η έννοια του ΚΑ. Η κριτική απέναντι στην φτώχεια είναι ότι αναφέρεται μόνο στην υλική στέρηση ενώ ο ΚΑ αναφέρεται στην πολυδιάστατη φύση των κοινωνικών προβλημάτων που αποκλείουν τους ανθρώπους από την κοινωνική συμμετοχή (Οικονόμου, Φερώνας 2006: 13).

⁴ Τα κράτη μέλη που είχαν υιοθετήσει την έννοια του ΚΑ, ενσωμάτωναν πιο εύκολα πολιτικές του ΕΕΕ, ενώ τα κράτη μέλη που υιοθετούσαν τον όρο φτώχεια δεν εφάρμοζαν πολιτικές του ΕΕΕ. Έτσι, ο ΚΑ αποτελεί μια λιγότερη οξεία κριτική για την φτώχεια και τα κοινωνικά προβλήματα (Οικονόμου, Φερώνας 2006: 9- 11). Η μετάβαση από την μία έννοια στην άλλη είναι αρχικά πολιτική. Ο όρος ΚΑ καλύπτει την πραγματική φτώχεια και τα κοινωνικά προβλήματα που βιώνουν οι άνθρωποι, ενώ η έννοια της φτώχειας αποτυπώνει καλύτερα τις αδυναμίες και τις αδικίες μιας κοινωνίας. Βεβαίως, η έννοια του ΚΑ αποτελεί ένα πλεονέκτημα για τις κοινωνικές επιστήμες, γιατί ερμηνεύει καλύτερα πολλαπλές μορφές αποστέρησης (Οικονόμου, Φερώνας 2006: 12).

Ο ΚΑ αποτελεί μια διαδικασία, ακριβέστερα αποτελεί μια θεωρητική αποδοχή για να ερμηνευτούν διαστάσεις της ανισότητας στην πραγματικότητα. Η Levitas, ορίζει τους κοινωνικά αποκλεισμένους ως «οι εκτός των ορίων αυτής καθ' αυτής της κοινωνίας». Υπάρχει η θεωρία που βασίζεται στον αναδιανεμητικό λόγο, που αντιμετωπίζει τον ΚΑ ως αποτέλεσμα της ακραίας φτώχειας (Redistributive Discourse) (Levitas 1996: 225).

Ο Townsend υποστήριξε ότι η φτώχεια δεν πρέπει να γίνεται αντιληπτή με όρους επιβίωσης, αλλά με όρους συμμετοχής στην κοινωνική ζωή. Η έννοια των πόρων δεν αναφέρονται αποκλειστικά στην οικονομική διάσταση του όρου. Σημαντικό σημείο σε αυτή την θεωρία είναι ότι εφόσον ο ΚΑ προέρχεται από την φτώχεια, τα κοινωνικά επιδόματα μπορούν να μειώσουν επιπτώσεις του ΚΑ (Levitas 1996: 225- 229). Έτσι, ο όρος ερμηνεύεται πολύπλοκα και πολυδιάστατα.

Υπάρχει μια ακόμη θεωρία που αντιλαμβάνεται τον αποκλεισμό με βάση την ένταξη των ατόμων στο εργατικό δυναμικό (λόγος για την κοινωνική ενσωμάτωση) όπου ισχυρίζονται ότι οι άνθρωποι ενσωματώνονται στην κοινωνία μέσα από την εργασία τους (όσοι βρίσκονται σε ηλικία εργασίας), επομένως, αποκλεισμένοι είναι οι χωρίς εργασία (Levitas 1996:230). Κύριος δείκτης εδώ είναι η ανεργία και η οικονομική αδράνεια. Επίσης ο αποκλεισμός μπορεί να οδηγηθεί από ακανόνιστα ωράρια ή από χαμηλές αμοιβές από την εργασία (Social integration discourse). Η Τρίτη προσέγγιση αποτελεί έναν ηθικό λόγο γύρω από το underclass (Moral Underclass Discourse) δίνει έμφαση στις επιπτώσεις που έχει ο ΚΑ για την κοινωνική ευταξία και τις «επικίνδυνες τάξεις» (Levitas 1996: 225- 230).

Ο όρος ΚΑ είναι ένας όρος δύσκολα να οριοθετηθεί και είναι ταυτόχρονα, αμφιλεγόμενος, πολυδιάστατος και ευέλικτος (Silver 1994: 536) Επίσης, ο ορισμός του ΚΑ διαφέρει ανάλογα το κοινωνιολογικό παράδειγμα, το έθνος- κράτος και την ιστορία του. Υπάρχουν διάφορες μορφές και διαστάσεις του ΚΑ. Για παράδειγμα, υπάρχει ο ΚΑ που αντανακλά την κοινωνική διάσταση: όταν δεν υπάρχει συνοχή σε μια κοινωνία, υπάρχει η ατομική διάσταση: η έλλειψη που βιώνουν τα άτομα. Μια άλλη διάκριση είναι επίσης, ο αποκλεισμός στην κορυφή και ο αποκλεισμός στην βάση. Ο αποκλεισμός από τα πάνω, είναι όταν οι πιο προνομιούχοι, αποκόπτονται από το κοινωνικό σύνολο και ζουν διαφορετικά έτσι ώστε να γίνεται εμφανής η

διάσταση της ανισότητας και να είναι ένα μέσο ελέγχου για αυτούς που δεν έχουν τους πόρους. Έτσι, τα όρια και ο έλεγχος είναι ορατά. Υπάρχει επίσης και από τα κάτω, που οι αποκλεισμένοι δεν έχουν τις ίδιες ευκαιρίες με το κύριο ρεύμα της κοινωνίας (Ottman 2010:).

Οι Walker και Walker (1997) ορίζουν τον ΚΑ ως «μια δυναμική διαδικασία αποκλεισμού από οποιοδήποτε πολιτικό και κοινωνικό σύστημα που καθορίζει την ένταξη του ατόμου σε μια κοινωνία». Ο Madanipour (1998) ορίζει τον ΚΑ ως εξής, ως έναν συνδυασμό μορφών που μπορεί να σε περιορίσει εκτός της κοινωνίας (συμμετοχή στην λήψη αποφάσεων, πρόσβαση στην απασχόληση και σε πολιτιστικές διαδικασίες. Επομένως, είναι κάτι σύνθετο και πολυδιάστατο (Ottman 2010: 26). Έτσι, ο αυξανόμενος αποκλεισμός και αντίστοιχα η μειωμένη κοινωνική συνοχή είναι ταυτόσημα. Για ορισμένους επιστήμονες (Nase, 1992) ο ΚΑ είναι η «κοινωνική πολυφωνία των προβλημάτων σε μια μετανεωτερική κοινωνία». Για τον Martin Hiberas (1993) ο ΚΑ είναι το αποτέλεσμα μιας σταδιακής κατάρρευσης των κοινωνικών και συμβολικών δεσμών (οικονομικά, θεσμικά, ατομικά σημαντικά πράγματα) που ενώνουν το άτομο με την κοινωνία (Silver 1994: 532).

Σε επίσημο έγγραφο της ΕΕ (1992) αναφέρεται ότι «είναι δύσκολο να αντιμετωπίσεις έναν τόσο απλό όρο, και ταυτόχρονα, οι θεωρητικοί που ασχολούνται με τον ΚΑ έχουν καταλήξει ότι είναι αδύνατον να υπάρχει ένα μόνο κριτήριο για να ορίσεις τον ΚΑ.» Στην Γαλλία, η επιτροπή για την κοινωνική συνοχή και την αποτροπή του ΚΑ συμπέρανε ότι «κάθε προσπάθεια για μια τυπολογία είναι αναγωγική, γιατί οι παράγοντες που τον προκαλούν αυξομειώνονται και αλληλοεπιδρούν και πολλές φορές ενισχύουν ο έναν τον άλλον» (Silver 1994: 536).

Όμως, τι συμπεράσματα προκύπτουν μέσα από τις παραπάνω θεωρίες; Ποια είναι τελικά η σχέση του ΕΕΕ με τις έννοιες της φτώχειας και του ΚΑ; Οι ωφελούμενοι του ΕΕΕ είναι φτωχοί ή κοινωνικά αποκλεισμένοι; Σίγουρα, δεν υπάρχει μια απάντηση για τα παραπάνω ερωτήματα, γιατί, όπως αποδείχθηκε παραπάνω, και οι δύο έννοιες, δέχονται παραπάνω από έναν ορισμό και οι ορισμοί αλλάζουν μεταξύ των δεκαετιών, αλλά και μεταξύ των εθνών- κρατών. Όμως, οι έννοιες της φτώχειας, της κοινωνικής ανισότητας και του ΚΑ έχουν κοινά σημεία σύγκλισης, μερικές φορές αλληλοεπιδρούν ή υπάρχουν σαν παράλληλες έννοιες.

Οι ωφελούμενοι μπορεί να είναι ταυτόχρονα φτωχοί και κοινωνικά αποκλεισμένοι, ή μονάχα μια από τις δύο έννοιες, ανεξάρτητα από τον ορισμό που θα υιοθετηθεί. Θα ήταν ατελέσφορο, για κάποιον επιστήμονα, να προσπαθήσει να αποδείξει, εάν οι ωφελούμενοι βιώνουν φτώχεια ή ΚΑ, γιατί οι έννοιες διαπλέκονται και επικαλύπτονται (ή και όχι), αλλά είναι δεδομένο, υιοθετώντας μια πολιτική ελάχιστου επιπέδου διαβίωσης, ότι οι κοινωνικές ανισότητες και οι διαστάσεις της σχετικής φτώχειας θα είναι πολύ μεγάλες.

Κεφάλαιο 4^ο Πολιτικές Ελάχιστου Εισοδήματος και Ελάχιστο Εγγυημένο εισόδημα

Η κάθε πολιτική, βασίζεται σε μια θεωρία για την κοινωνική δικαιοσύνη. Ο ορισμός της «ισότητας», της «ελευθερίας» και του «κοινωνικού δικαιώματος» δεν είναι κάτι σταθερό και υπάρχουν πολλές θεωρητικές μεταβολές. Αλλά ποια είναι η ισορροπία μεταξύ ισότητας και ανισότητας και ποιος είναι ο ρόλος της ΚΠ σε αυτή την σχέση; Τι είναι δίκαιο και ποιος αποφασίζει για αυτή την σχέση;

Ο ορισμός και η ανάλυση της κοινωνικής δικαιοσύνης είναι καθοριστικός για την κοινωνική πολιτική που θα αναπτυχθεί σε κάθε κοινωνία. Οι προτεραιότητες στην πολιτική και η ερμηνεία των εννοιών «ισότητα» και «δικαιοσύνη» είναι σχετικοί και διαφοροποιείται η σημασία τους από κοινωνία σε κοινωνία. Σύμφωνα με τον Rawls (1972), οι πολίτες μιας χώρας μπορεί να συμφωνήσουν τα κριτήρια για τα οποία η δικαιοσύνη θα είναι εφικτή σε μια κοινωνία. Παρόμοια αντίληψη ακολουθεί και ο Dworkin (1977) , είναι δυνατόν να συμφωνηθεί τι είναι ισότητα, καθώς είναι μια ερμηνευτική έννοια και όχι μια απόλυτη και αδιαμφισβήτητη (Venieris 2022: 5-8).

Η θεωρία του ΕΕΕ, δεν ακολουθεί αυτές τις θεωρίες δικαιοσύνης, αλλά βασίζεται στην νεοφιλελεύθερη ιδεολογία. Επομένως, Στο παρακάτω κεφάλαιο θα αναφερθούν η πολιτική θεωρία του ΕΕΕ, ο ρόλος των πολιτικών ελάχιστου εισοδήματος και η πορεία χάραξης του ΕΕΕ στην Ελλάδα.

4.1 Η πολιτική θεωρία του Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος

Οι Αμερικάνοι φιλελεύθεροι φιλόσοφοι υποστήριξαν την θεσμοθέτηση ενός ελάχιστου δικτύου ασφαλείας. Η βασική θέση είναι, ότι, δεν μπορεί να υπάρξει άλλη πολιτική που να μην εμποδίζει την ελευθερία του ατόμου. Έτσι, από την δεκαετία του 1970 και μετά, η κοινωνική πολιτική άρχισε να αποκτάει προνοιακά χαρακτηριστικά.

Οι ρίζες του ΕΕΕ βρίσκονται στην αμερικανική πολιτική θεωρία με κύριους εκφραστές τον Μ. Friedman (1912-2006) και τον F. Hayek (1899- 1992). Δεν μπορεί να γίνει η αναφορά στο ελάχιστο εισόδημα, εάν δεν παρατεθούν οι βασικές φιλελεύθερες ιδέες σχετικά με την ελευθερία και την κοινωνική δικαιοσύνη. Σύμφωνα με τον φιλελεύθερο φιλόσοφο Hayek, τα άτομα είναι ελεύθερα να επιδιώκουν τους δικούς του στόχους και η ελεύθερη αγορά είναι ο μόνος μηχανισμός που έχει ποτέ ανακαλυφθεί για την επίτευξη της συμμετοχικής δημοκρατίας (Hayek 2013: 12).

Βασική ιδέα είναι ότι, το κράτος πρέπει να θεσμοθετεί γενικούς κανόνες και πρέπει να δίνει στα άτομα την ελευθερία επειδή μόνο εκείνοι οι ίδιοι που βιώνουν μια κατάσταση ξέρουν τι πρέπει να γίνει (Hayek 2013: 146). Όσο περισσότερο θεσμοθετεί πολιτικές το κράτος τόσο περισσότερο δυσχεραίνεται η ελευθερία του ατόμου και ο σχεδιασμός καθίσταται πιο δύσκολος για το άτομο. Ο σχεδιασμός του κράτους θα οδηγήσει αναγκαστικά σε ιδέες που κάτι θα είναι δίκαιο και κάτι θα είναι άδικο και σε διακρίσεις μεταξύ των διαφορετικών αναγκών των ανθρώπων. Έτσι διαρρηγνύεται η τυπική ισότητα και δημιουργούνται ανισότητες (Hayek 2013: 151).

Το κράτος πρόνοιας οδηγεί τον λαό σε πατερναλισμό. Σύμφωνα με έρευνα που παραθέτει στο βιβλίο του Ο Hayek, «Ο δρόμος προς την δουλεία», οι διοικητικές ρυθμίσεις έχουν επιπτώσεις στις διανοητικές αντιλήψεις των νέων (Hayek 2013: 33-38). Έτσι, το κράτος αναπτύσσεται σε βάρος του ατόμου. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν θέλει ένα ελεύθερο κράτος να πετύχει κάποιους στόχους του κράτους πρόνοιας, όμως, η επίτευξη των στόχων πρέπει είναι συμβατή με μια ελεύθερη κοινωνία. Αντιθέτως, θα δημιουργηθεί κυβερνητικός καταναγκασμός και ένα είδος κανονισμών και εντολών που θα κάνει δέσμιους τους ανθρώπους να μην σκέφτονται (Hayek 2013: 42).

Οι φιλελεύθεροι θεωρούν την ελευθερία του ατόμου και της οικογένειας τον τελικό στόχο της κοινωνικής οργάνωσης. Η ελευθερία είναι μια αξία και τα προβλήματα πρέπει να τα αντιμετωπίζουν τα άτομα μόνα τους. Το βασικό πρόβλημα σε μια κοινωνία είναι «τι πρέπει να κάνει το άτομο με την ελευθερία του». Η κυβέρνηση πρέπει να υπάρχει για να βάζει τους κανόνες της αγοράς. Ο Friedman προτείνει την ιδιωτική φιλανθρωπία ως λύση, με τον όρο ότι το κάνει ο ένας για τον άλλον (Friedman 2012: 41, 269).

Όμως, οι παραπάνω φιλόσοφοι συμφωνούν ότι δεν μπορεί να υπάρχει κοινωνία χωρίς κράτος. Μείζον ζήτημα είναι πως το κράτος θα μπορέσει να διαφυλάξει την ελευθερία του ατόμου. Ο ρόλος του κράτους είναι συμπληρωματικός προς την αγορά, δηλαδή να κάνει αυτά που δεν μπορεί να κάνει η αγορά. Πρέπει να λειτουργεί σαν «διαιτητής», να βάλει τους κανόνες. Γι' αυτό το κράτος αυτό πρέπει να έχει πολύ περιορισμένες λειτουργίες (Friedman 2012: 27-28).

Ο Hayek απέρριψε την ιδέα της φιλοσοφίας που διαχωρίζει την ανάγκη από την βοήθεια, η οποία αποτελεί και την ιδέα ενός βασικού εισοδήματος. Ο σκοπός των επιδομάτων που ελέγχονται από τα μέσα είναι ριζικά αντίθετος από το βασικό εισόδημα (Rallo 2019: 350). Επίσης, αρνήθηκε την ιδέα της κοινωνικής δικαιοσύνης, γιατί θα σήμαινε αναδιανομή του εισοδήματος. Για τον φιλόσοφο, η αναδιανεμητική δικαιοσύνη, γίνεται καταναγκαστική από μια πλευρά των ανθρώπων όπου η περιουσία τους πηγαίνει σε συγκεκριμένες ομάδες. Αντιθέτως, η αγορά από μόνη της επιτρέπει την δίκαιη προσαρμογή της κοινωνίας. Ο Hayek συμφωνεί ότι δεν μπορεί όλα να τα αυτορρυθμίζει η αγορά και η κυβέρνηση μπορεί να παρέχει την ελάχιστη κοινωνική βοήθεια για θέματα όπως η αρρώστια, η ανεργία. Αυτό το σύστημα θα λειτουργούσε επικουρικά και δεν θα επηρέαζε την αγορά (Rallo 2019: 352-357).

Το 1962, ο Friedman εξέδωσε το βιβλίο του «Καπιταλισμός και Ελευθερία» που υποστήριξε ένα ελάχιστο εισόδημα με την μορφή του αρνητικού φόρου εισοδήματος που θα αντικαθιστούσε τα προνοιακά διαφορετικά επιδόματα του Αμερικανικού κράτους (Coleman 2023: 484). Την πολιτική του ελάχιστου εισοδήματος, εκείνη την εποχή την υποστήριζαν πολλοί θεωρητικοί ή φιλόσοφοι, όπως, ο Karl Popper, ο George Stigler. Όμως, εντός της φιλελεύθερης ιδεολογίας υπήρχαν αρκετές διαφορές και αντίστοιχα πολλοί θεωρητικοί διαφώνησαν με την επιβολή ενός ελάχιστου εισοδήματος. Τα επιχειρήματα ήταν γιατί ότι μια τέτοια παρέμβαση θα αποτελούσε πειθαρχική επιβολή των φτωχών και των μειονοτήτων, άλλοι υποστήριζαν ότι το mean testing θα στιγμάτιζε τους ανθρώπους (Coleman

2023: 486). Όμως, Το 1960 οι πολιτικές του ελάχιστου εισοδήματος έγιναν κυρίαρχες στην Αμερικανική πολιτική⁵, με την μορφή του αρνητικού φόρου εισοδήματος.

Ο αρνητικός φόρος εισοδήματος απευθύνονταν αποκλειστικά στους φτωχούς και τους έδινε κίνητρο να προσθέσουν εισόδημα. Επιπλέον, σύμφωνα με τον Friedman αυτή η πολιτική θα μείωνε πολλά προβλήματα, όπως είναι η φοροδιαφυγή και προβλήματα που σχετίζονται με την γραφειοκρατία (Friedman 2012: 13). Αντίστοιχα, για τον Hayek, δεν υπάρχει λόγος σε μια ελεύθερη κοινωνία να μην παρέχεται ένα ελάχιστο εισόδημα από την κυβέρνηση με ένα κατώτατο όριο ή ελάχιστο εισόδημα. Αυτό θα είναι συμφέρον για όλη την κοινωνία. Θα παρέχεται σε αυτούς που δεν μπορούν να έχουν ένα κύριο εισόδημα από την αγορά και αυτό είναι κάτι που δεν έρχεται σε σύγκρουση με μια ελεύθερη κοινωνία (Hayek 2012: 87).

Όλα τα παραπάνω καθίστανται σημαντικά, γιατί αποδεικνύουν ότι η φιλοσοφία του Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος είναι υπολειμματική και ασύμβατη με τις αρχές της κοινωνικής δικαιοσύνης που μπορεί να επιτευχθεί από ένα κοινωνικό κράτος. Όταν εφαρμόστηκε στην Αμερική, την δεκαετία του 1980, η Αμερικανική κοινωνία, αλλά και οι ίδιοι οι φιλόσοφοι που το πρότειναν, αντιλήφθηκαν ότι σαν μέτρο δεν είναι αποτελεσματικό και δεν εξυπηρετούσε τους στόχους που προβλέπονταν. Σχεδόν μετά από 40 χρόνια, στην Ελλάδα, επιβλήθηκε από τα μνημόνια και εφαρμόστηκε το Ελάχιστο Εγγυημένο Εισόδημα, το οποίο αποτελεί μια παραλλαγή της πολιτικής του Αρνητικού Φόρου Εισοδήματος⁶.

Η λογική αυτή, αποδεικνύει, ένα υπολειμματικό μοντέλο κοινωνικής πολιτικής για τους ανθρώπους που ζουν σε «ακραίες» συνθήκες φτώχειας. Οι ελάχιστες πολιτικές και πιο συγκεκριμένα, το ΕΕΕ αποτελεί ένα δίκτυ ασφαλείας που σημαίνει ότι οι «φτωχοί» πρέπει να παραμείνουν «φτωχοί» και το ενδιαφέρον του κράτους αρχίζει και σταματάει στην επιβίωση τους. Οι δικαιούχοι του ΕΕΕ, δεν αισθάνονται

⁵ Την ιδέα για το ελάχιστο εισόδημα την εκλαΐκευσε και την ανέβασε στην πολιτική ατζέντα το 1960. Όμως, το 1980 παραδέχτηκε ότι η πολιτική του αρνητικού φόρου εισοδήματος ήταν μη ρεαλιστική μέχρι εκείνη την εποχή, συνέχιζε όμως να υποστηρίζει ότι μπορεί να εφαρμοστεί (Coleman 2023: 495).

⁶ Με βάση τον φορολογικό συντελεστή, τα άτομα και οι οικογένειες που έχουν χαμηλό συντελεστή από τον κοινωνικά προκαθορισμένο, αποκτούν ένα εισόδημα από το κράτος για να φτάσουν στο όριο και άμα τυχόν εργαστούν μειώνεται το ποσό του εισοδήματος από το κράτος (Friedman, 2012).

κάτι περισσότερο από ανακούφιση, μια βεβαιότητα ότι θα μπορούν να επιβιώσουν και να μην απολαύσουν κάτι περισσότερο. Αυτό αποδεικνύει, ότι, στην Ελληνική περίπτωση, η κοινωνική πολιτική παύει να έχει αναδιανεμητικό χαρακτήρα, αλλά μόνο προνοϊακό, έχοντας πολλά κοινά με την πρόνοια και την αντιμετώπιση των «φτωχών» του 19^{ου} αιώνα.

4.2. Τα χαρακτηριστικά και ο ρόλος των Πολιτικών Ελαχίστου Εισοδήματος

Στο παρακάτω κεφάλαιο, θα αναπτυχθούν τα χαρακτηριστικά των ελάχιστων πολιτικών ασφαλείας και πιο συγκεκριμένα ο ρόλος του ΕΕΕ. Έπειτα, θα γίνει μια σύντομη ιστορική αναδρομή της εφαρμογής του ΕΕΕ στην Ελλάδα. Η εισαγωγή του ΕΕΕ δεν σηματοδοτεί «σταθμό» στην κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα, αλλά αντιθέτως, αποδεικνύει την ελαχιστοποίηση της κοινωνικής πολιτικής.

Κάθε πολιτική σχετίζεται με το πως γίνονται αντιληπτά τα κοινωνικά δικαιώματα, την αντίληψη για το τι είναι δίκαιο, την ιδιότητα του πολίτη και την κοινωνική συνοχή (Δημουλάς 2017: 4). Η πολιτική των ελάχιστων εισοδημάτων έχει κατηγοριακό χαρακτήρα και υπόκεινται σε διαφοροποιήσεις. Ελάχιστη προστασία σημαίνει ότι μέσω του ελέγχου εισοδηματικών κριτηρίων, ότι αυτή η κατώτατη προστασία είναι η έσχατη λύση και ότι η προστασία δεν είναι ένα κοινωνικό και καθολικό δικαίωμα. Ως πολιτικές ελαχίστων εισοδημάτων ορίζονται οι πολιτικές που απευθύνονται σε ανθρώπους που δεν καλύπτονται και δεν προστατεύονται από την κοινωνική βοήθεια ή από άλλες καθολικές πολιτικές (Noel 2019: 229).

Ο ρόλος των ελάχιστων εισοδημάτων στα κοινωνικά κράτη είναι υπολειμματικός γιατί παρέχεται όταν όλες οι άλλες παροχές δεν επαρκούν ή έχουν εξαντληθεί για να παρέχουν στο άτομο ένα ελάχιστο βιοτικό επίπεδο. Για αυτό ακριβώς τον λόγο το ελάχιστο εισόδημα παρέχει ένα ύστατο δίκτυο ασφαλείας για να επιβιώσει το άτομο.

Τα όρια και οι διαστάσεις των κρατών πρόνοιας παρέχουν πολλά συμπεράσματα για τα κοινωνικά δικαιώματα. Το ΕΕΕ είναι ένα υπολειμματικό μέτρο πολιτικής και στην Ευρωπαϊκή Ένωση είναι κεντρικό μέτρο και με αυτό πολλοί άνθρωποι «συμμετέχουν» στην κοινωνία και αποκτούν προστασία. Σύμφωνα με την Saraceno (2010), οι ελάχιστες πολιτικές είναι «ατελές κοινωνικά δικαιώματα» και

μπορούν να κατανοηθούν μόνο μαζί με άλλες κοινωνικές παροχές (Bahle,Hubl and Pfeifer 2011: 23).

Σημαντική είναι η έρευνα του 2010, από το Σουηδικό Ινστιτούτο του Πανεπιστημίου της Στοκχόλμης, η οποία έδειξε κάποια ενδιαφέρουσες διαστάσεις της κοινωνικής πολιτικής των ελάχιστων εισοδημάτων. Η κοινωνική βοήθεια σπάνια κατορθώνει να βοηθήσει τα ακραία φτωχά νοικοκυριά να καλυτερεύσουν το βιοτικό επίπεδο. Ταυτόχρονα, η έρευνα έδειξε ότι η επάρκεια της κοινωνικής βοήθειας μειώνεται όσο δίνεται έμφαση στην ενεργοποίηση των ωφελούμενων. Παρατηρείται επίσης, ότι στις χώρες με λιγότερες γενναϊόδωρες παροχές, οι παροχές των ελαχίστων εισοδημάτων, παρόλο που λειτουργούν υπολειμματικά, αποτελούν κεντρικές πολιτικές (Nelson 2011: 1385).

Αν και η ενεργητικές πολιτικές για την αγορά εργασίας μπορεί προωθήσει την απασχόληση και να συμβάλει στη διατήρηση υψηλών επιπέδων κοινωνικής προστασίας (ΟΟΣΑ, 2006), η ενεργός ένταξη μπορεί να επίσης να δημιουργήσει πίεση προς τα κάτω στα επίπεδα των παροχών. Οι ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης τείνουν να οδηγούν στην μείωση των κοινωνικών παροχών. Οι κοινωνικές παροχές θεωρούνται «παθητικό μέτρο κοινωνικής πολιτικής», καθώς, σύμφωνα με την νεοφιλελεύθερη αντίληψη, δεν οδηγούν στην ενεργοποίηση του ατόμου (Πετμετζίδου 2014: 22, Nelson 2011: 387).

Επίσης, υπάρχουν ζητήματα και προβληματισμοί γύρω από την λειτουργία των ελάχιστων πολιτικών. Τα επίπεδα των κοινωνικών ελαχίστων όρων διαβίωσης μπορεί να διαφέρουν σημαντικά μεταξύ των ωφελούμενων και ευάλωτων ομάδων. Για παράδειγμα, διαφορετικές συνθήκες διαβίωσης μπορεί να έχει ένας ηλικιωμένος, ένας νέος άνεργος και ένας μετανάστης. Έτσι, υπάρχουν διαφορετικά κοινωνικά ελάχιστα ανάλογα την κοινωνική θέση του καθένα. Το δεύτερο πρόβλημα οριοθέτησης είναι η έκταση των ελαχίστων πολιτικών και το πεδίο εφαρμογής ελέγχου. Είναι σημαντικό, κάθε φορά να εξετάζεται πόσο μεγάλο είναι το εύρος και ποια είναι τα όρια των ελαχίστων πολιτικών, ποιες κατηγορίες ανθρώπων καλύπτονται και ποιες αποκλείονται (Bahle,Hubl and Pfeifer 2011: 15).

Όμως, ο ρόλος των ελαχίστων πολιτικών συνδέεται με τις αρχές της διανομής που κυριαρχούν στο σύστημα κοινωνικής προστασίας που εξετάζεται κάθε φορά. Σύμφωνα με την τυπολογία του E. Andersen η αναδιανεμητική λειτουργία μπορεί να μετρηθεί με βάση τα αποτελέσματα της στην κοινωνική στρωματοποίηση και τον βαθμό αποεμπορευματοποίησης. Έτσι, μπορούν να παρατηρηθούν σημαντικά στοιχεία για τα κοινωνικά δικαιώματα του πολίτη από χώρα σε χώρα, ανάλογα τον βαθμό αποεμπορευματοποίησης και κοινωνικής διαστρωμάτωσης που έχει (Andersen 2014 134-139).

Μια από τις βασικές λειτουργίες του κράτους ανεξάρτητα από την χώρα και το είδος της πολιτικής, είναι η καταπολέμηση της φτώχειας και των κοινωνικών ανισοτήτων μέσω της ενεργούς παρέμβασης του κράτους. Με την άνοδο του νεοφιλελευθερισμού επανατοποθετείται η κρατική παρέμβαση, σε ένα νέο επίπεδο. Η καθολική παρέμβαση του κράτους, αντικαθίσταται από την ελάχιστη παρέμβαση του κράτους. Έτσι, μπαίνουν στην συζήτηση οι πολιτικές για την αντιμετώπιση της ακραίας φτώχειας, μέσω ενός ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος (Χλέτσος 2004: 4).

Για μεγάλο διάστημα, θεωρούνταν ότι με την ανάπτυξη των συστημάτων προστασίας, η ζήτηση του ελάχιστου εισοδήματος θα μειώνονταν, αν όχι να καταργούνταν τελείως. Όμως συνέβη το ακριβώς αντίθετο. Η μαζική ανεργία στην Ευρώπη εκτοξεύθηκε ανοδικά και η παροχή ενός ελάχιστου εισοδήματος κατέστη ένα από τα πιο σημαντικά μέτρα πολιτικής (Marx, Nelson 2013: 13). Η Ελλάδα ήταν η μόνη χώρα στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή που δεν είχε θεσπίσει το ΕΕΕ. Μόλις το 2012, υπό την πίεση των δανειστών ως στοιχείο της πρώτης δανειακής σύμβασης, αποφασίστηκε να εφαρμοστεί το ΕΕΕ (Ματσαγγάνης 2004: 20).

Το ΕΕΕ είναι ένα μέτρο προνοϊακού χαρακτήρα το οποίο ενισχύει με ένα επίδομα τους ωφελούμενους και παράλληλα τους εντάσσει στην αγορά εργασίας. Βασικοί στόχοι πολιτικής θεωρούνται η αντιμετώπιση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, η διασφάλιση ζωής στα κατώτατα όρια επιβίωσης και η αντιμετώπιση της ακραίας φτώχειας, με το ΕΕΕ να μην ξεπερνάει το κατώφλι της ακραίας φτώχειας αλλά και να μην φτάνει στα επίπεδα σχετικής φτώχειας. Λειτουργεί ως ένα μέτρο ύστατης ασφάλειας και όχι ουσιαστικής κοινωνικής προστασίας (Δημουλάς 2017: 7).

Το ΕΕΕ ανήκει στην λεγόμενη «τρίτη γενιά» των μέτρων προνοιακού χαρακτήρα. Η πρώτη γενιά αντίστοιχων μέτρων εμφανίστηκε τον 17^ο αιώνα με την «πράξη για την Ανακούφιση των φτωχών» και οι τοπικές και θρησκευτικές αρχές φρόντιζαν τα άτομα που είχαν ανάγκη. Οι πράξεις αυτές, ενδιαφέρονταν πρωτίστως για την προστασία της δημόσιας τάξης και στιγματίζαν τους φτωχούς (Λαλιώτη 2017: 18). Ο έλεγχος μέσω σήμερα, είναι λιγότερο στιγματιστικός και αυστηρός σε σχέση με το old poor test του 19^{ου} αιώνα. Οι πολιτικές ελάχιστης προστασίας βασίζονται εκεί (Nelson 2008: 106) και πιο συγκεκριμένα οι ρίζες του ΕΕΕ βρίσκονται στους νόμους για τους φτωχούς και στο Spreenhamland (σύστημα επιδομάτων) και στο «δικαίωμα στην ζωή» (βλ. Polanyi K., 2001)

Η δεύτερη γενιά μέτρων προνοιακού χαρακτήρα γεννήθηκε μέσα στην Γαλλική επανάσταση και διευρύνθηκε ο ρόλος του κράτους απέναντι στην αντιμετώπιση της φτώχειας. Τότε, την ανάληψη της ευθύνης της ανέλαβε εξ' ολοκλήρου το κράτος και όχι οι θρησκευτικές οργανώσεις. Από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και μετά, η αντιμετώπιση της φτώχειας ήταν κύριο μέλημα του κράτους. Οι δαπάνες μέσω means test άρχισαν να αυξάνονται στις χώρες της ΕΕ, μετά την δεκαετία του 1990 (Nelson 2008: 108).

Η κατάσταση αλλάζει πάλι το 1980, με την παγκόσμια οικονομική κρίση και την αποβιομηχανοποίηση, την μεγαλύτερη ένταση του νεοφιλελευθερισμού και την σταδιακή συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας. Σε αυτήν την περίοδο εμφανίστηκε το μέτρο ελάχιστης εγγύησης της διαβίωσης των πολιτών. Η τρίτη γενιά μέτρων χαρακτηρίζεται από επιδοματικές πολιτικές και από πολιτικές ενεργοποίησης στην αγορά εργασίας (Λαλιώτη 2017: 18).

Οι δικαιούχοι του ΕΕΕ είναι συνήθως άτομα που βρίσκονται στο κοινωνικό και οικονομικό περιθώριο, δεν ενδιαφέρονται για την πολιτική εκπροσώπηση και δεν αναμένουν να αποκομίσουν πολιτικά οφέλη. Επίσης, πολλές φορές βρίσκονται αντιμετώπι με μια προνοιακή περιθωριοποίηση, δηλαδή περιθωριοποίηση από τις κοινωνικές υπηρεσίες (Λαλιώτη 2017: 20).

Το 2012 ήταν η εναρκτήρια περίοδος, για την πιλοτική εφαρμογή του ΕΕΕ. Όταν η Ελλάδα απέκτησε και αυτή το ΕΕΕ, ήρθε πιο κοντά στην ατζέντα της ΕΕ που σκοπό έχει την ενεργή ένταξη (Word Bank 2013: 20). Στην πολιτική ιστορία της χώρας, υπήρχε αποσπασματικό ενδιαφέρον από τα πολιτικά κόμματα για την συζήτηση για

το ΕΕΕ. Η καθιέρωση ενός ΕΕΕ κινούνταν μεταξύ έλξης και απώθησης και ποτέ δεν συζητούνταν σοβαρά στην Βουλή (Ματσαγγάνης 2004: 100). Πριν την περίοδο που εφαρμόστηκε το ΕΕΕ, οι κοινωνικές παροχές στις χώρες ήταν πιο υψηλές, τα ποσοστά της φτώχειας ήταν χαμηλά και δεν ήταν τόσο ορατά, η κάλυψη της υγειονομικής περίθαλψης ήταν πιο υψηλή και οι συνταξιοδοτικές δαπάνες επίσης πιο υψηλές (Λαλιώτη 2017: 47).

Το ΕΕΕ επιβλήθηκε στο δεύτερο μνημόνιο και συνοδεύτηκε με τις δανειακές συμβάσεις της Ελλάδας με το ΔΝΤ, την ΕΕ και της ΕΚΤ και την θέσπιση της εθνικής σύνταξης 360 ευρώ τον μήνα. Εφαρμόστηκε πιλοτικά σε συγκεκριμένες περιοχές με διαφορετικά χαρακτηριστικά. Στο 3^ο μνημόνιο το 2015 εφαρμόστηκε σε όλη την επικράτεια. Η πιλοτική εφαρμογή είχε στόχο την αντιμετώπιση της ακραίας φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού. Η εφαρμογή της πιλοτικής προσπάθειας, λόγω της οικονομικής κρίσης και των διοικητικών ανεπαρειών ξεκίνησε το 2014⁷. Κύριος σκοπός του ήταν να λειτουργήσει σαν ένα δίκτυ προστασίας για τα νοικοκυριά που δεν είχαν άλλη στήριξη από την πολιτεία και απώτερος στόχος του ήταν να τα προστατέψει από την ακραία φτώχεια. Επίσης, το ΕΕΕ δεν ήταν ένα παθητικό εισόδημα, αλλά δύναται να λειτουργήσει με όρους ενεργοποίησης. Μετά από την

⁷ Δόθηκαν 20 εκ. ευρώ για την περίοδο 2014-2015. Τελικά η εφαρμογή του μέτρου έγινε σε 13 δήμους και οι ωφελούμενοι επιλέχθηκαν με κριτήρια μη διαφάνειας. . Οι αιτήσεις ολοκληρώθηκαν το 2015 και η εκτίμηση ήταν ότι θα κάλυπτε τις ανάγκες του 5-7% του πληθυσμού. (Λαλιώτη 2017: 12).

Στην πιλοτική εφαρμογή ενισχύθηκαν κυρίως αυτοαπασχολούμενοι και αγρότες. Κατά την πιλοτική εφαρμογή φάνηκαν οι ανεπάρκειες της κοινωνικής διοίκησης σε εθνικό και τοπικό επίπεδο, τις αιτήσεις τις έκαναν λογιστές ή μόνοι τους οι ωφελούμενοι και έγιναν πολλά λάθη. Οι περισσότεροι ωφελούμενοι ήταν μεσαίου ή χαμηλού μορφωτικού επιπέδου. Μπορεί να υποθεθεί ότι, σκοπός της πιλοτικής εφαρμογής ήταν η αποτροπή των νέων ή ανέργων από την ακραία φτώχεια και τον ΚΑ (Δημουλάς 2017: 13).

Η εισοδηματική ενίσχυση ήταν 100 ανά μήνα και 100 και 50 ευρώ επιπλέον για κάθε ενήλικα και ανήλικα αντίστοιχα. Το ανώτερο ετήσιο εισόδημα για ένα ζευγάρι και ένα ανήλικο τέκνο ήταν 5.400 ευρώ. Παράλληλα προβλέπονταν συμμετοχή σε προγράμματα ένταξης και επανένταξης στην αγορά εργασίας (όσοι ήταν ικανοί για εργασία έως 67 ετών) , ατομική συμβουλευτική, και παροχές κοινωνικών υπηρεσιών. Επιπλέον, η συνολική φορολογητέα περιουσία δεν έπρεπε να ξεπερνά τα 90.000 και η κινητή περιουσία δεν μπορούσε να υπερβαίνει το ποσό των 6.000 ευρώ. Οι ωφελούμενοι έπρεπε να συναινέσουν σε αντικειμενικές αξιολογήσεις της ατομικής και της οικογενειακής περιουσίας (παραβίαση της ιδιωτικής ζωής) καθώς και να αποδεχθούν οποιαδήποτε θέση τους προτείνει ο ΟΑΕΔ. Οι φορείς που οργάνωσαν τον σχεδιασμό ήταν το υπουργείο εργασίας, κοινωνικής ασφάλισης και κοινωνικής αλληλεγγύης, το υπουργείο οικονομικών και οι δήμοι. (Λαλιώτη 2017: 49-56).

πιλοτική εφαρμογή του, το ΕΕΕ εφαρμόστηκε καθολικά το 2017 καθώς ήταν μνημονιακή υποχρέωση

Τότε το (ονομαζόμενο) ΚΕΑ ονομάστηκε «Κοινωνικό Εισόδημα Αλληλεγγύης» και ορίστηκαν οι 3 πυλώνες δράσεις, που ισχύουν μέχρι σήμερα. Ο πρώτος πυλώνας αφορά την εισοδηματική ενίσχυση, ο δεύτερος την πρόσβαση στις κοινωνικές υπηρεσίες και σε κοινωνικά αγαθά και ο τρίτος την εργασιακή ένταξη ή επανένταξη. Η εισοδηματική ενίσχυση ορίστηκε 100 ευρώ για κάθε ενήλικο μέλος και 50 ευρώ για κάθε ανήλικο. Ως το κατώφλι εισοδήματος ορίστηκαν τα 300 ευρώ (Δημουλάς 2017: 12).

Εφαρμόστηκε ως ένα μέτρο που είχε στόχο να βελτιώσει την ζωή των πιο ευάλωτων ομάδων που επλήγησαν από την κρίση. Επίσης, βάσει του μνημονίου, το ΕΕΕ θεωρούνταν ότι θα βελτιώσει τις προνοιακές παροχές της Ελλάδας, οι οποίες εμφανώς υστερούσαν σε σχέση με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες. Η υπουργική απόφαση του 2016 έκανε λόγο για ένα προνοιακό πρόγραμμα που απευθύνονταν σε οικογένειες που ζούσαν σε καταστάσεις ακραίας φτώχειας και οι δαπάνες ήταν 57 εκατομμύρια ευρώ και εφαρμόστηκε σε 30 δήμους και το πρόγραμμα ωφέλησε 40.000 οικογένειες ή 87.000 άτομα.

Το εισόδημα του νοικοκυριού δεν μπορούσε να υπερβαίνει το ύψος των 1200 ευρώ για ένα άτομο και 2700 ευρώ για 3 ενήλικους και 1 ανήλικο/ 1 ενήλικας- 4 ανήλικοι (ΟΠΕΚΑ: ΕΕΕ) . Επίσης, υπήρχαν γραφειοκρατικές αλλαγές καθώς πλέον μπορούσαν να υποβάλλουν αίτηση στα ΚΕΠ. Επιπλέον, στην εφαρμογή του προγράμματος υπήρχαν σαφείς στόχοι για την επανένταξη στην αγορά εργασίας, σε αντίθεση με την πιλοτική εφαρμογή του προγράμματος (Λαλιώτη 2017: 59-61).

Στην κάθε χώρα, το κάθε σύστημα έχει δημιουργηθεί μέσα από διαφορετικούς οικονομικούς και ιστορικούς λόγους και αντίστοιχα οι δικαιούχοι των κοινωνικών παροχών είναι διαφορετικής ηλικίας και έχουν διαφορετικά χαρακτηριστικά. Αυτό συμβαίνει γιατί η κάθε χώρα έχει διαφορετικά χαρακτηριστικά φτώχειας και διαφορετική κοινωνικό-δημογραφική σύνθεση του φτωχού⁸.

⁸ Η μέτρηση του ελάχιστου εισοδήματος σχετίζεται με το πολιτικό και πολιτιστικό περιβάλλον το οποίο διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην κοινωνική κατασκευή της φτώχειας. Είτε μιλάμε σε κάποιες χώρες για περιθωριοποίηση, είτε για αποκλεισμό είτε για υποτάξη, αυτά όλα σημαίνουν διαφορετικές οπτικές και κοινωνικές κατασκευές της φτώχειας και δεν είναι απλά θέμα ορολογίας. Η φτώχεια

Ο τρόπος που λειτουργεί το ΕΕΕ θυμίζει τον τρόπο που αντιμετώπιζαν την φτώχεια στις προ νεωτερικές περιόδους, με ένα είδος φιλανθρωπίας, δηλαδή αποσπασματικό από τα κοινωνικά δικαιώματα. Επίσης, σημαντικό στοιχείο της κριτικής του, έχει να κάνει με το κατά πόσο είναι αποτελεσματικό και μειώνει την φτώχεια. Έρευνες έχουν δείξει ότι ο αντίκτυπος του ΕΕΕ είναι μηδενικός ή τείνει να ανακουφίζει τα άτομα που ζουν σε συνθήκες ακραίας φτώχειας, χωρίς όμως να μπορούν να μετατεθούν από την ακραία στην σχετική φτώχεια.

Ο αντίκτυπος του ΕΕΕ όμως, αλλάζει ανάλογα το δημογραφικό και κοινωνικό προφίλ των ωφελομένων. Τείνει να ωφελεί περισσότερο τους μορφωμένους ανθρώπους που ήδη βρίσκονται σε μια -όχι ακραία- φτώχεια και λιγότερο τους περισσότερο ευάλωτους (λιγότερο μορφωμένοι, νέοι). Το ΕΕΕ μειώνει το χάσμα της κοινωνικής ανισότητας, αλλά δεν έχει μεγάλο αντίκτυπο στις επιπτώσεις της φτώχειας. Επειδή είναι απόλυτα στοχευμένο σαν παρέμβαση προς τους φτωχούς, επηρεάζει τις ζωές τους με τρόπο ανακουφιστικό, αλλά δεν έχει κάποια μεγαλύτερη παρέμβαση στο κοινωνικό σύνολο (Lalioiti, Kourachanis, Skamnakis 2019: 386-390).

Επίσης, το ΕΕΕ έχει διαφορετική επίδραση σε άτομα που έχουν διαφορετικά χαρακτηριστικά, πχ ηλικιωμένους, γυναίκες, μονογονεϊκή οικογένεια, πολύτεκνοι. Έτσι, δεν μπορεί να βγει κάποιο γενικό συμπέρασμα, γιατί οι ομάδες που λαμβάνουν το ελάχιστο εισόδημα, έχουν διαφορετικά κοινωνικό- δημογραφικά χαρακτηριστικά. Όμως, ο ρόλος του σχετίζεται με ολόκληρη την κοινωνική πολιτική που υπάρχει. Ο αντίκτυπος του ΕΕΕ είναι πολύ περιορισμένος. Το ελάχιστο εισόδημα δεν βοηθάει τους ανθρώπους να ξεφύγουν από την παγίδα της φτώχειας, αλλά τους βοηθούν να αντιμετωπίσουν κάποιες απώλειες.

Το ΕΕΕ αποτελεί ένα παράδειγμα εφαρμογής μιας πολιτικής που βασίζεται στο ελάχιστο δίκτυ ασφαλείας. Η ελάχιστη προστασία έχει πολύ μικρή αποτελεσματικότητα στο να μειώνει την φτώχεια. Ο διάλογος για το ΕΕΕ έχει σχέση

αλλάζει κοινωνικά ιστορικά από χώρα σε χώρα (Bonny, Bosco 2002: 82). Τέλος, η κοινωνική πολιτική παρεμβαίνει στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων με έναν μη έκδηλο τρόπο και δημιουργεί κανονιστικά μοντέλα. Έτσι, η κοινωνική βοήθεια, αντίστοιχα, με τον τρόπο που παρέχεται η κοινωνική προστασία δημιουργεί και κατασκευάζει τους δικούς της φτωχούς. Σε ένα υπολειμματικό μοντέλο κοινωνικής προστασίας με ανεπαρκείς παροχές, λαμβάνοντας κοινωνική βοήθεια τα άτομα αυτά χαρακτηρίζονται φτωχά (Saraceno 2002: 5).

με την αναδιαμόρφωση των κρατών ευημερίας τον 21^ο αιώνα. Η έμφαση στην διαχείριση της ακραίας φτώχειας συνδέεται άμεσα με το σύστημα του νεοφιλελευθερισμού και την διαχείριση μόνο των ακραίων φαινομένων φτώχειας. Οι κοινωνικοοικονομικές σχέσεις έχουν αλλάξει, ο ρόλος της κοινωνικής προστασίας έχει άλλη διάσταση σε αυτό το σύστημα και η κοινωνική συνοχή διαρρηγνύεται πιο εύκολα. Πλέον δεν μιλάμε για αποεμπορευματοποίηση, αλλά για επαναεμπορευματοποίηση (Sakellaropoulos, Kourachanis, Lalioti 2019: 7).

Οι δικαιούχοι, το θεωρούν μια βοήθεια αλλά δεν καταφέρνουν να ξεπεράσουν την ήδη υπάρχουσα οικονομική κατάσταση τους. Έτσι, το ποσοστό της φτώχειας δεν επηρεάζεται στατιστικά. Επίσης, η έρευνα της Παγκόσμιας Τράπεζας ανέδειξε τα ήδη γνωστά προβλήματα που εμφανίζονται, όπως είναι: η χαμηλή κάλυψη, η έλλειψη ενημέρωσης για το πρόγραμμα και η μειωμένη προβολή του και ότι οι 2 από τους 3 πυλώνες είναι ανενεργοί. Τέλος, η έρευνα ανέδειξε ότι είναι μεγάλο πρόβλημα το ότι πολλοί δικαιούχοι πλήρωσαν κάποιον λογιστή για να τους κάνει την αίτηση, ενώ αυτό είναι κάτι το οποίο θα έπρεπε να παρέχεται από τους εργαζόμενους του εκάστοτε δήμου (Word Bank 2019: 16).

Συμπερασματικά, το ΕΕΕ στην Ελλάδα άργησε να θεσμοθετηθεί, χωρίς, η εισαγωγή και εφαρμογή του να σημαίνουν σοβαρή κοινωνική προστασία. Η υλοποίηση του ΕΕΕ από το 2014 και μετά, δεν περιόρισε την φτώχεια και οι ωφελούμενοι δεν αισθάνθηκαν ουσιαστική βοήθεια. Αντιθέτως, αναδείχθηκε ένα υπολειμματικό μοντέλο κοινωνικής πολιτικής με νεοφιλελεύθερα χαρακτηριστικά. Το ΕΕΕ ενίσχυε αυτά τα χαρακτηριστικά, αφού σαν πολιτική βασίστηκε στο να παρέχει μια ελάχιστη βοήθεια σε όσους ζούνε σε κατάσταση «ακραίας φτώχειας» και δεν παρέχει καθολική προστασία.

Κεφάλαιο 5^ο Έρευνα πεδίου

5.1 Μεθοδολογία

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας, αποτυπώνεται η έρευνα πεδίου. Μεθοδολογικά, στην παρούσα εργασία χρησιμοποιήθηκαν ημιδομημένες συνεντεύξεις. Οι συνεντεύξεις είναι μια από τις πιο διαδεδομένες και αναγνωρισμένες ποιοτικές ερευνητικές μεθόδους (Edwards, Holland 2023: 2-4, 30). Ο όρος ποιοτική

συνέντευξη αναφέρεται συνήθως στις συνεντεύξεις σε βάθος και στις ημιδομημένες ή χαλαρά δομημένες. Επιλέχθηκε ποιοτική συνέντευξη, γιατί, για το υπό εξέταση θέμα, είναι αναγκαίο να ακουστούν και να καταγραφούν οι σκέψεις των ανθρώπων (Ισαρη, Πουρκός 2015: 92-94).

Η ημιδομημένη συνέντευξη έχει προκαθορισμένες ερωτήσεις, αλλά η διάταξη τους μπορεί να τροποποιηθεί. Επίσης, οι ερωτήσεις έχουν ανεπίσημο ύφος και η συνέντευξη γίνεται σαν συζήτηση, ώστε οι συνεντευξιαζόμενοι να νιώθουν περισσότερο άνετοι να μιλάνε για αυτά που βίωσαν. Τα υποκείμενα της έρευνας είναι κάτι πολύ ουσιαστικό γιατί αποτελεί πηγή γνώσης και δεδομένων της κοινωνικής πραγματικότητας και είναι απαραίτητη η εμπλοκή και η διάδραση μαζί τους (Mason 2011: 76, 78).

Στην παρούσα εργασία, σκοπός ήταν η παραγωγή και όχι η συλλογή δεδομένων. Ο κάθε ερευνητής έχει οντολογικές και επιστημολογικές θέσεις οι οποίες εκφράζονται στις ερευνητικές αποφάσεις. Επομένως, ο ερευνητής δεν είναι απολύτως ουδέτερος συλλέκτης πληροφοριών, αλλά είναι ενεργός και αναστοχαστικός (Strauss, Corbin 1998: 30).

Για την ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της θεματικής ανάλυσης, καθώς η συγκεκριμένη μεθοδολογία παρέχει μια ερμηνεία για τα νοήματα τους. Επίσης, υπάρχουν διάφορες θεματικές που κρίνονται σημαντικές σε σχέση με τα γενικότερα ερευνητικά ερωτήματα. Για την θεματική ανάλυση χρησιμοποιήθηκε η επαγωγική προσέγγιση και η θεωρητική προσέγγιση, καθώς αφενός τα θέματα προκύπτουν και καθοδηγούνται από τα ίδια τα δεδομένα, αλλά ταυτόχρονα, παρέχεται μια λεπτομερειακή ανάλυση των δεδομένων από την στάση του ερευνητή (Gray 2018: 604).

Τα δεδομένα της συνέντευξης ακολούθησαν μια κυριολεκτική και ερμηνευτική σημασία παρά μια αναστοχαστική καθώς, το ενδιαφέρον βρίσκεται στην κυριολεκτική και ερμηνευτική ουσία του διαλόγου (Edwards, Holland 2023: 16-17). Κατά την διάρκεια των συνεντεύξεων, προκύπτουν διάφορα ζητήματα δεοντολογίας. Ουσιαστικό κομμάτι είναι η πλήρης γνώση του συνεντευξιαζόμενου για την φύση της έρευνας, τον σκοπό της και που θα χρησιμοποιηθούν κάπου τα αποτελέσματα της. Επίσης, οι συνεντεύξεις έγιναν με την συναίνεση των

συνεντευξιαζόμενων και η έρευνα σεβάστηκε την ιδιωτικότητα τους.

Τέλος, ένα ζήτημα που δημιουργείται στις ποιοτικές συνεντεύξεις είναι, εάν οι μη λεκτικές αντιδράσεις αποτελούν δεδομένα που μπορούν να καταγραφούν. Θα ήταν βεβαίως αφελές η άποψη ότι οι κοινωνικοί ερευνητές δεν καταγράφουν τις μη λεκτικές αντιδράσεις και τις μη καταγεγραμμένες ερμηνείες. Η απλή μαγνητοφώνηση, θα αποτελούσε μια μη επαρκής ερευνητική διαδικασία (Mason 2011: 98-100).

Στην έρευνα συμμετείχαν 8 ωφελούμενοι και η αναζήτηση τους βασίστηκε στην τυχειότητα, καθώς, βρίσκοντας αρκετά άτομα έξω από τα κέντρα κοινότητας, ήταν εκείνοι που ήταν πρόθυμοι να μιλήσουν για το πως το ΕΕΕ έχει επηρεάσει τις ζωές τους. Η αναζήτηση των δικαιούχων συνάντησε μερικές δυσκολίες, όπως την δυσπιστία και καχυποψία τους απέναντι στον ρόλο της έρευνας. Μερικές φράσεις τους το αποδεικνύουν «*Θα μου κόψουν το επίδομα;*», «*Πρέπει να πληρώσω;*», «*Που αποσκοπεί αυτό;*», «*θα βρω εργασία; (δουλειά);*».

Η συμμετοχή και η πολύτιμη βοήθεια τους στην έρευνα ήταν καίριας σημασίας για την αποτύπωση των εμπειριών τους. Τους ευχαριστώ θερμά για την συναίνεση και για την συνεισφορά τους, σε αυτό το κρίσιμο ζήτημα.

5.2 Αποτελέσματα μελέτης πεδίου

Συνθήκες διαβίωσης και ελλείψεις νοικοκυριών

Οι συνθήκες διαβίωσης των δικαιούχων του ΕΕΕ αντικατοπτρίζουν και επιβεβαιώνουν τις δυσχαιρείς συνθήκες διαβίωσης του μεγαλύτερου μέρους των πολιτών της χώρας. Όπως αναλυτικά παρουσιάστηκε στο [Υποκεφάλαιο 2.2 \(Περιγραφικά δεδομένα των συνθηκών διαβίωσης στην Ελλάδα\)](#), από το 2008, με την έναρξη της οικονομικής κρίσης, τα ποσοστά ανεργίας χρόνο με τον χρόνο έχουν αυξητικά μεγέθη και οι συνθήκες φτώχειας και αποκλεισμού αγγίζουν πολύ υψηλά ποσοστά.

«Εμένα με έπιασε η πρώτη και έχασα το επάγγελμα μου. Ήμουν ασφαλιστής, έκλεισαν οι ασφαλιστικές εταιρείες που δούλευα. Έκλεισε μια εταιρεία που δούλευα, πήγα σε άλλη έκλεισε και η άλλη, πήγα σε τρίτη όμως οι πελάτες δεν είχαν εμπιστοσύνη (.....)»
B. (48 ετών).

Επίσης, με την οικονομική κρίση και την μεγαλύτερη ανάδυση των κοινωνικών και οικονομικών προβλημάτων, οι οικογένειες πολλές φορές αδυνατούσαν να βοηθήσουν και να προστατεύσουν τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς τους. Οι οικογένειες έγιναν φτωχότερες και η κοινωνική αναπαραγωγή των μεσαίων στρωμάτων σταμάτησε να υπάρχει.

«Δεν έχω καμία υποστήριξη από φίλους, συγγενείς ή από κάποιου αλλού. Δεν ξέρω εάν θα ήθελα, μάλλον όχι.» Β. (51 ετών) αντίστοιχα, μια επόμενη ωφελούμενη αναφέρει «Ε δύσκολα ήταν, χωρίς καμιά βοήθεια από την ευρύτερη οικογένεια, πολύ παλιά μας είχε βοηθήσει μια ΜΚΟ. Επίσης μας βοηθούσε η εκκλησία (...) Υπάρχουν πολλές ελλείψεις, καλύπτουμε τα βασικά πράγματα, πρόσφατα αγοράσαμε μεταχειρισμένη κουζίνα και πλυντήριο, δεν μπορούσαμε να αγοράσουμε καινούργια, αλλά και αυτά ήταν μεγάλη ανάγκη» Δ. (58 ετών).

Έπειτα, μερικές και μερικοί δικαιούχοι του ΕΕΕ ζούνε σε κατάσταση αστεγίας.

«Μένω στην Κυψέλη σε ένα διαμέρισμα 5, (...) Τρέφομαι από το συσσίτιο του δήμου Αθηναίων (...) Τις κρίσεις τις βίωσα τραγικά, είχα μάθει να τρώω κανονικά, από τότε αυτό σταμάτησε. Είχα μάθει να τρώω 4 κιλά φρούτα μετά δεν μπορούσα να φάω. Η καθημερινότητα μου είναι τραγική (...) Το σπίτι είναι γεμάτο βρωμιά, κατσαρίδες» Β. (51 ετών).

Επίσης, σημαντικές ήταν οι συζητήσεις με ανθρώπους που διαβιούν στον δρόμο. οι άστεγοι «αδυνατούν» να πουν κάτι περισσότερο για το ΕΕΕ και οι ίδιοι δεν έχουν να προσθέσουν κάτι, γιατί ουσιαστικά δεν τους βοηθάει. Με το επίδομα δεν υπάρχει καμία εξέλιξη στην ζωή τους, τους καθιστά στάσιμους και «καθλωμένους».

Ελάχιστο Εγγυημένο Εισόδημα και επανένταξη στην κοινωνία

Τι θέση έχουν οι δικαιούχοι στην κοινωνία και ποιος είναι ο ρόλος του ΕΕΕ ως προς την επανένταξη των δικαιούχων στην κοινωνία; Οι άνθρωποι που ανήκουν στις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, συχνά, νιώθουν απομονωμένοι, βιώνουν μοναξιά και οι κοινωνικές τους συναναστροφές είναι περιορισμένες. Είναι κατά κάποιον τρόπο «αποκομμένοι από την κοινωνία».

«Το επίδομα με έχει βοηθήσει από την άποψη ότι μου δημιουργεί ένα αίσθημα ασφάλειας. Δεν απολαμβάνω κάτι περισσότερο επειδή παίρνω αυτό το επίδομα. Αυτό που μου λείπει πιο πολύ είναι το να πάω διακοπές. Έχω να πάω διακοπές από το 2014. (...)Είμαι αρκετά μετρημένη στο τι ξοδεύω, στο τι αγοράζω, τι καίω από άποψη νερού, ρεύματος, φως» Ε. (28 ετών). Αντίστοιχα, ο Α. (58 ετών) αναφέρει «Πάρα πολύ με έχει βοηθήσει, εάν δεν υπήρχε το βοήθημα δεν ξέρω τι θα έκανα, αισθάνομαι μια ασφάλεια, μια σιγουριά (...)Τα χρήματα χρησιμοποιούνται στα εξής: Τους λογαριασμούς τους πληρώνει η μητέρα μου. Στην φροντίδα των παιδιών κυρίως, τρόφιμα. Ρούχα έχουμε χρόνια να αλλάξουμε. Παπούτσια παίρνουμε καμιά φορά γιατί τρίβονται. Αυτά. Και φάρμακα παίρνουμε» και τέλος ο Β. (58 ετών) αναφέρει: «Η μοναξιά είναι το μεγαλύτερο πρόβλημα».

Έτσι, οι περισσότεροι νιώθουν μια ασφάλεια, χωρίς το επίδομα να τους προσφέρει κάτι περισσότερο. Δεν θα μπορούσε βεβαίως να τους προσφέρει μεγαλύτερες απολαύσεις, αφού το ποσό κυμαίνεται από 200-400 ευρώ για μια οικογένεια. Βεβαίως, δεν αισθάνονται όλες οι ευάλωτες κοινωνικές ομάδες το ίδιο αίσθημα. Όσο δυσχερέστερη είναι η κοινωνική και ταξική θέση των ανθρώπων, τόσο μικρότερη είναι η ασφάλεια που μπορεί να αισθάνονται. Αντίστοιχα, όσο μεγαλύτερη είναι η κοινωνική βοήθεια από την οικογένεια ή από άλλους φορείς, η ασφάλεια που μπορεί να αισθάνονται, αυξάνεται. Όμως, από μόνο του το επίδομα, είναι κάτι ανεπαρκές και αποδεικνύεται ο προνοϊακός και επιδερμικός του χαρακτήρας.

Σχετικά με την αγορά εργασίας

Υπάρχει μεγάλη θεωρητική συζήτηση εάν ένα επίδομα είναι ικανό να θέσει τους ανθρώπους σε κατάσταση απροθυμίας να εργαστούν. Ταυτόχρονα, το ΕΕΕ έχει εφαρμοστεί στα πλαίσια μιας νεοφιλελεύθερης πολιτικής που δίνει έμφαση στην ανταγωνιστικότητα των ατόμων και παράλληλα έχουν αναπτυχθεί «ενεργητικές» πολιτικές. Έτσι, πολλές φορές αντιμετωπίζεται αντιπαραθετικά η λήψη ενός

επιδόματος και η κατάσταση απασχόλησης τους. Στην περίπτωση του ΕΕΕ, για να λάβει ένας δικαιούχος το επίδομα, πρέπει να πληροί -πολλά αυστηρά- εισοδηματικά και περιουσιακά κριτήρια. Έτσι, πολλοί άνθρωποι που ζουν σε καταστάσεις φτώχειας, αδυνατούν να γίνουν δικαιούχοι του επιδόματος, γιατί μπορεί να μη πληρούν τα κριτήρια.

Από το 2010 έως τώρα οι άνθρωποι βίωσαν αλληπάλληλες οικονομικές κρίσεις και οι εργασιακές σχέσεις ήταν ο πρώτος στόχος και «θύμα» των κρίσεων. Για παράδειγμα, ο αριθμός των απολύσεων εντάθηκε, οι μισθοί μειώθηκαν και αυξήθηκαν οι θέσεις εργασίας σε «εκ περιτροπής» και μερικής απασχόληση σε αντίθεση με τις θέσεις πλήρους απασχόλησης. Έτσι, η εργασιακή κατάσταση των ανθρώπων άλλαξε και κυρίαρχη είναι η αίσθηση της ανασφάλειας. Πολλοί άνθρωποι επιθυμούσαν να εργαστούν, όμως η συσσωρευμένη απογοήτευση τους, τους έθεσε σε μια κατάσταση μεγαλύτερης απόγνωσης.

Ταυτόχρονα, έχοντας την ασφάλεια του ποσού από το ΕΕΕ, πολλοί άνθρωποι μπορεί να επιλέγουν να μην εργαστούν, γιατί με την εργασία, το ποσό μειώνεται. Ταυτόχρονα, επειδή πολλές θέσεις εργασίας είναι ορισμένης σύμβασης εργασίας και όχι αόριστης, αυξάνεται ο φόβος της απόλυσης. Πολλοί οδηγούνται στον δρόμο της μαύρης εργασίας, γιατί έτσι θα μπορούν να έχουν την ασφάλεια του επιδόματος και την ευκαιρία να εργαστούν.

«Εργάζομαι μαύρα στην εστίαση, μια φορά την εβδομάδα σίγουρα. Τις πασχαλινές μέρες είναι παραπάνω φορές την εβδομάδα. Ο μισθός είναι 50 ευρώ. Πριν από αυτό, προσπαθούσα να βρω σταθερή απασχόληση, αλλά δεν βρήκα κάτι. Το επίδομα με έχει βοηθήσει από την άποψη ότι μου δημιουργεί ένα αίσθημα ασφάλειας.» Ε. (28 ετών).

Σχετικά με την κοινωνική διοίκηση

Οι περισσότεροι δικαιούχοι (που κάναμε διάλογο), δεν αντιμετώπισαν πρόβλημα κατά την διάρκεια που έκαναν αίτηση για την λήψη του ΕΕΕ.

Χαρακτηριστικά είπαν ότι «Η διαδικασία είναι λίγο γραφειοκρατική, αλλά βαθιά. Το προσωπικό ήταν εξυπηρετικό» Α. (58 ετών) και ότι «Η διαδικασία ήταν πολύ εύκολη, με βοήθησαν οι εργαζόμενοι στον δήμο» Σ. (65 ετών). Μόνο μια δικαιούχος εξέφρασε την δυσαρέσκεια της σχετικά με την μη ενημέρωση της για την λήψη τροφίμων από το ΤΕΒΑ «Για τα τρόφιμα έπρεπε να κλικάρεις ένα συγκεκριμένο κουτάκι και εμάς δεν μας ενημέρωσαν και για πολύ καιρό δεν το παίρναμε. Δεν μου είχαν πει ότι ήμουν δικαιούχος (του ΤΕΒΑ)» Β. (51 ετών).

Όμως, πολλοί είναι οι δικαιούχοι που χρειάστηκαν την βοήθεια του λογιστή για να κάνουν αίτηση για το ΕΕΕ. Αυτό αποδεικνύει τις ανεπάρκειες του κράτους για την εύρυθμη λειτουργία του επιδόματος αλλά και τον- έμμεσα- μη δημόσιο χαρακτήρα του, όταν χρειάζεται να απευθυνθεί σε ιδιωτική υπηρεσία ένας πολίτης για την λήψη του κρατικού επιδόματος. Ταυτόχρονα, αυτό έχει και ευρύτερες επιπτώσεις. Πολλοί μετανάστες είχαν μεγάλες δυσκολίες στην αίτηση του ΕΕΕ. Η έλλειψη χρημάτων για να καταθέσουν όλα τα έγγραφα, οι δυσκολίες στην χρήση της γλώσσας και η αδυναμία να επικοινωνήσουν τους έφερε αντιμέτωπους με πολύ μεγάλες δυσκολίες για να κάνουν την αίτηση του ΕΕΕ. Έτσι, η αργοπορία κατάθεσης των απαραίτητων εγγράφων για την λήψη του επιδόματος, έτεινε να έχει επιπτώσεις στην καθημερινή ζωή των ατόμων (έλλειψη τροφής, χρημάτων).

Κοινωνικό στίγμα και ΕΕΕ

Πως βιώνουν όμως το στίγμα οι ωφελούμενοι του ΕΕΕ και ποιες είναι οι σκέψεις των δικαιούχων του ΕΕΕ για αυτές τις συνθήκες;

«Δεν έχω πρόβλημα που περίμενα στην ουρά για να πάρω τα τρόφιμα. Οι εργαζόμενοι του δήμου με αντιμετωπίζουν ισότιμα και με το παραπάνω.» Α. (58 ετών). Ταυτόχρονα, μια ωφελούμενη αναφέρει « Παλιά πηγαίναμε και στηνόμασταν στην ουρά και παίρναμε μια σακούλα, τι έπαιρνες στο τέλος, ήταν ντροπή. Τώρα πάμε με μήνυμα (...) πάμε στο σχολείο σε

ένα γυμνάσιο, Είμαστε κάπως κρυμμένοι και δεν μας βλέπουν. Δεν αισθάνομαι άβολα γιατί όλοι στην ίδια ουρά περιμένουμε Παλιά μας έβλεπε όλος ο κόσμος τώρα όμως όχι.» Β. (51 ετών).

Πολλοί άνθρωποι έχουν εσωτερικεύσει το στίγμα, συνηθίζοντας αυτή τη διαδικασία. Πόσο μάλλον, σχετικά με τη δεύτερη δικαιούχο, όπου αναφέρει, ότι «είμαστε κρυμμένοι, δεν φαινόμαστε», εκφράζοντας το με θετικό και ανακουφιστικό τρόπο. Οι δικαιούχοι παιδεύονται στην κατάσταση φτώχειας, αποκλεισμού που βιώνουν και στις προσδοκίες που δεν δημιουργούν πια. Αυτοί οι άνθρωποι περιορίζονται από τις ευκαιρίες για ζωή και ταυτόχρονα αυτοπεριορίζουν τον εαυτό τους, έχοντας χαμηλές προσδοκίες και συνήθειες για τον εαυτό τους (Ψημμένος 2022: 3-4). Ταυτόχρονα, μια άλλη διάσταση του στίγματος έρχεται από το πως αντιμετωπίζουν και ποια είναι η συμπεριφορά της κοινωνίας (των συγγενών, των φίλων του ατόμου) απέναντι στο άτομο. Οι αντιλήψεις των άλλων για τον χρήστη, οδηγεί στην δημιουργία μιας συγκεκριμένης ταυτότητας (Stuber, Schlesinger 2006: 935).

Έτσι, η ανισότητα και η κοινωνική στρωμάτωση διαπερνά ολόκληρη την ζωή και την ταυτότητα του ατόμου. Δημιουργείται ένα πολιτισμικό κεφάλαιο με συγκεκριμένα όρια: Η καθημερινή τους ζωή, οι συνήθειες τους και η άποψη για τον εαυτό τους και την κοινωνία, είναι κοινωνικά κατασκευασμένη με αυτά τα όρια. Επομένως, επιτυγχάνεται ένας διπλός αποκλεισμός, που αφορά την σχέση του ατόμου με την κοινωνία και την σχέση του ατόμου με τον εαυτό του. Έτσι, βρίσκονται σε ένα «προνοϊακό περιθώριο», ζώντας με περιορισμούς, όρια, παγιδευμένη στην κοινωνία των «εγγεγραμμένων φτωχών».

Τα αίτια των παραπάνω, βρίσκονται στις ρίζες της πολιτικής του ΕΕΕ. Αρχικά, η ίδια η διάκριση ότι πληρούνται τα κριτήρια για να λάβει κάποιος πολίτης ένα επίδομα κατά της φτώχειας, είναι στιγματιστικό και δημιουργεί διαχωρισμούς και ταυτότητες εντός της κοινωνίας. Επίσης, η κυρίαρχη αντίληψη της κοινωνίας είναι η «ατομική ευθύνη», επομένως, ο δικαιούχος έχει ευθύνη που ακόμα λαμβάνει το επίδομα και ταυτόχρονα, έχει ευθύνη που δεν είναι αρκετά «απασχολήσιμος».

Ταυτόχρονα, η ίδια η οργάνωση και λειτουργία των κοινωνικών υπηρεσιών μπορεί να οδηγήσει σε καταστάσεις στίγματος. Παρατηρήθηκε ότι η διαφορετική

διοίκηση των κέντρων κοινότητας δημιουργούσε διαφορετικά επίπεδα στίγματος στους ωφελούμενους. Για παράδειγμα, σε ένα κέντρο κοινότητας, η οργάνωση του σε σχέση με τους ωφελούμενους του ΕΕΕ, την ημέρα διανομής του ΤΕΒΑ, ήταν οι δικαιούχοι να περιμένουν σε τεράστιες ουρές, εκτεθειμένοι στον κόσμο αποδεικνύοντας σε όσους τους έβλεπαν την αδυναμία τους να ζήσουν αξιοπρεπώς. Περνώντας από εκεί, ο κόσμος σχολίαζε ότι «*αυτοί είναι οι φτωχοί*». Έτσι, οι κάτοικοι του συγκεκριμένου δήμου νιώθουν περισσότερο στιγματισμένοι.

Παράλληλα, ένας άλλος δήμος, έχοντας διαφορετική οργάνωση, τα επίπεδα στιγματισμού που δημιουργούσε ήταν μικρότερα. Ο κάθε ωφελούμενος λάμβανε τα τρόφιμα, συγκεκριμένη ώρα, ανάλογα το επίθετο του. Έτσι, δεν συσσωρεύονταν κόσμος και δεν φαίνονταν «*οι καταγεγραμμένοι φτωχοί*». Ο κόσμος, βλέποντας τους αναρωτιόνταν «*τι συμβαίνει εδώ*» μάλιστα ειπώθηκε «*μπορώ να πάρω και εγώ τρόφιμα;*».

Συμπεράσματα

Στην προκείμενη εργασία μελετήθηκαν οι εμπειρίες ωφελούμενων του Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος. Βασική υπόθεση εργασίας θέση είναι ότι το ΕΕΕ δεν βοηθάει ουσιαστικά τους ωφελούμενους, το επίδομα είναι υπολειμματικό και αναδεικνύει τις δυσλειτουργίες της Ελληνικής κοινωνικής πολιτικής. Η πραγματοποίηση της έρευνας πεδίου έγινε με 8 ημιδομημένες συνεντεύξεις και παράλληλα η επισκόπηση της βιβλιογραφίας επιλέχθηκε για να εξετάσει και να εκλεχθεί η παραπάνω θέση. Πράγματι, μέσα από την μελέτη περίπτωσης, αναδεικνύονται οι μεγάλες ελλείψεις και οι δυσκολίες που βιώνουν οι άνθρωποι.

Οι συνθήκες που βιώνουν οι άνθρωποι και τα νοικοκυριά, είναι δυσχερείς. Με την εμφάνιση της οικονομικής κρίσης οι καθημερινότητα των ατόμων άλλαξε, πολλοί έμειναν άνεργοι και αναδύθηκαν πολλά οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, πολλές οικογένειες να αδυνατούν να παρέχουν προστασία και να βοηθούν τα μέλη της οικογένειάς τους. Από τις συνεντεύξεις, παρατηρήθηκε ότι το ΕΕΕ δεν βοηθάει τους ανθρώπους να επανενταχθούν στην κοινωνική ζωή. Πολλοί από τους ωφελούμενους νιώθουν

μοναξιά και οι κοινωνικές τους επαφές έχουν περιοριστεί. Νιώθουν μια ασφάλεια λόγω του επιδόματος, αλλά όχι κάτι περισσότερο. Παράλληλα, η σχέση των ωφελούμενων με την αγορά εργασίας είναι αρνητική. Πολλές φορές, υπάρχει φόβος από την μεριά των ωφελούμενων μη τυχόν σταματήσουν να έχουν την ασφάλεια του επιδόματος και για αυτόν τον λόγο καταφεύγουν στην «λύση» της μαύρης εργασίας.

Ταυτόχρονα, αναδείχθηκαν πλευρές της κοινωνικής διοίκησης του κράτους. Για τους περισσότερους ωφελούμενους η λήψη του ΕΕΕ ήταν εύκολη και δεν δυσκολεύτηκαν, όμως οι περισσότεροι κατέφυγαν στην βοήθεια ιδιώτη, προβάλλοντας όψεις μη δημόσιου χαρακτήρα. Ταυτόχρονα, πολλοί μετανάστες που δεν γνώριζαν την Ελληνική γλώσσα και δεν είχαν τα απαραίτητα χρήματα, καθυστέρησαν στην λήψη του ΕΕΕ. Τέλος, πολλοί ωφελούμενοι έχουν εσωτερικεύσει κοινωνικό στίγμα, λόγο προβλημάτων κοινωνικής διοίκησης και δυσλειτουργίας. Η παρούσα παρατήρηση σχετίζεται με την ευθύνη που μεταθέτει το κράτος στους ωφελούμενους, προβάλλοντας ότι τα αίτια της φτώχειας και του κοινωνικού τους αποκλεισμού, είναι αποκλειστικά δικά τους.

Η λογική του ΕΕΕ βασίζεται στην φιλελεύθερη θεωρία και έχει στόχο να προστατεύσει τους λεγόμενους «ακραία» φτωχούς. Η υποδιαίρεσης της φτώχειας σε «ακραίας» και «μη ακραίας», σχετίζεται με το φιλελεύθερο πρόταγμα για λιγότερο κράτος και λιγότερη προστασία. Τυπικά, όλοι έχουν τα ίδια δικαιώματα, όμως, δεν είναι όλοι οι άνθρωποι ίσοι και δεν πρέπει να απολαμβάνουν όλοι τα ίδια αγαθά. Το ΕΕΕ έρχεται να επιβεβαιώσει αυτή την φιλοσοφία, προσφέροντας ένα ελάχιστο ποσό των 216 ευρώ, μια παρατεταμένη φτώχεια και κοινωνικό στίγμα.

Πηγές- Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Βενιέρης, Δ. (2019). Κοινωνική πολιτική σε χώρα χωρίς "πατρίδα", κεφάλαιο στο *Κρίση και Κοινωνική Πολιτική* (επιμ. Δημουλάς, Κ.). Τόπος.

Δημουλάς, Κ. (2017). Η Εφαρμογή του Κοινωνικού Εισοδήματος Αλληλεγγύης στην Ελλάδα, *Κοινωνική Πολιτική*, 7, 7–24. <https://doi.org/10.12681/sp.14166>

Ετήσια έρευνα ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ (2023). Εισόδημα- Δαπάνες Νοικοκυριών 2022, Νο 11.

Ελληνική Στατιστική Αρχή (2023). Έρευνα Εργατικού (Μηνιαία, Αύγουστος 2023).

Ελληνική Στατιστική Αρχή (2022). Υλική και κοινωνική στέρηση και συνθήκες διαβίωσης - Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών- Επάρκεια τροφής.

Ελληνική Στατιστική Αρχή (2023). Κίνδυνος φτώχειας- Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών.

Ελληνική Στατιστική Αρχή (2023). Επάρκεια Τροφής, Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών.

Ετήσια Έκθεση ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2023). *Η Ελληνική Οικονομία και η Απασχόληση*. ΙΝΕ ΓΣΕΕ.

Ίσαρη Φ., & Πουρκός Μ. (2015). Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας: εφαρμογές στην ψυχολογία και στην εκπαίδευση. Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.

Κουζής, Γ. (2022). *Η Μεγάλη Εργασιακή Απορρύθμιση*. Τόπος.

Κουζής Γ., & Καψάλης, Α. (2020). *Οι εργασιακές σχέσεις στο πλαίσιο του Τρίτου Μνημονίου*. ΙΝΕ ΓΣΕΕ.

Λαλιώτη, Β. (2017). *Ελάχιστο Εγγυημένο Εισόδημα, το χρονικό ενός «πολυαναμενόμενου» αναγγελθέντος μέτρο*. Gutenberg.

Ματσαγγάνης, Μ. (2004). *Η κοινωνική αλληλεγγύη και οι αντιφάσεις της*. Κριτική.

Μισσός, Β. (2021). *Η επίδραση του συστήματος κοινωνικής προστασίας στην ανισότητα και φτώχεια στην Ελλάδα και στην ΕΕ*. Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ).

Οικονόμου Χ., & Φερώνας Α. (2006). Εισαγωγή στο (επιμ.) Οικονόμου Χ., Φερώνας Α., *Οι εκτός των τειχών: φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός στις σύγχρονες κοινωνίες*. Διόνικος.

Παπαθεοδώρου, Χ., Μίσσος Β., & Παπαναστασίου Σ., (2020). *Κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης και των πολιτικών λιτότητας στην Ελλάδα*. ΙΝΕ Γ.Σ.Ε.Ε.

Παπαθεοδώρου, Χ. (2019). Φτώχεια και λιτότητα στην Ελλάδα της κρίσης: η ενδυνάμωση του νεοφιλελευθερισμού και η συρρίκνωση του συστήματος κοινωνικής προστασίας, κεφάλαιο στο *Κρίση και Κοινωνική Πολιτική* (επιμ. Δημουλάς, Κ., Κουζής, Γ.). Τόπος.

Πετμετζίδου, Μ. (2014). Από την «χρυσή εποχή» στην εποχή της κρίσης, Εισαγωγή στο *Οι τρεις κόσμοι του καπιταλισμού της ευημερίας*. Τόπος.

Ρόμπολης Σ., & Μπέτσης Β. (2019), Κοινωνική προστασία: από τα αδιέξοδα των μνημονιακών πολιτικών στη βιώσιμη και κοινωνική λύση, κεφάλαιο στο *Κρίση και Κοινωνική Πολιτική* (επιμ. Δημουλάς Κ.). Τόπος.

Σκαμνάκης, Χ. (2020). *Η κοινωνική πολιτική στην αυτοδιοίκηση*. Διόνικος.

Φερώνας, Α. (2019). Η κοινωνική πρόνοια στην Ελλάδα της κρίσης: Ο "φτωχός συγγενής" στη δίνη της νεοφιλελεύθερης λιτότητας, κεφάλαιο στο *Κρίση και Κοινωνική Πολιτική* (επιμ. Δημουλάς Κ.). Τόπος.

Χλέτσος, Μ. (2004). *Από την Πρόνοια στην Εργασία: Οι πολιτικές των Ελάχιστων Εισοδημάτων, Η περίπτωση της Ελλάδας*. Παρατηρητήριο Απασχόλησης Ερευνητική Πληροφορική ΑΕ.

Ψημμένος, Ι. (2022). Η αναπαραγωγή του εργατικού δυναμικού: Ταξινομήσεις και κοινωνικό στίγμα (επιμ. Κ. Κασιμάτη, Χ. Παπαθεοδώρου, Χ. Σκαμνάκης) στο *Κοινωνική θεωρία και Κοινωνική πολιτική: διαστάσεις της κοινωνικής αλλαγής και αναπαραγωγής*. Τόπος.

Ξενόγλωσση

Andersen, A., E. (2014). *Οι τρεις κόσμοι του καπιταλισμού της ευημερίας*. Τόπος. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1990).

Bahle T., Hubl V., & Pfeifer M., (2011). *The Last Safety Net, A handbook of minimum income protection in Europe*. The policy Press.

Bonny Y., & Bosco N. (2002). *Bosco Income support measures for the poor in European cities στο Social assistance dynamics in Europe: national and local poverty regimes*. The policy Press.

Coleman, D. (2023). Getting Tough or Rolling Back the State? Why Neoliberals Disagreed on a Guaranteed Minimum Income, *Modern Intellectual History* 20, 484–511. <https://doi.org/10.1017/S1479244322000257>

Chossudovski, M. (1998). Η παγκόσμια φτώχεια στα τέλη του 20^{ου} αιώνα, κεφάλαιο στο (επιμ. Πετμεζίδου, Μ., & Παπαθοδώρου Χρ.) *Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός*. Εξάντας.

Darryl S.L. Jarvis (2007). Risk, Globalization and the State: Critical Appraisal of Ulrich Beck and the World Risk Society Thesis, *Global Society*, 21:1, 23-46, DOI:10.1080/13600820601116468.

Edwards, R., & J. Holland (2023), *Qualitative Interviewing*. Bloomsbury Academic.

Ferrera, M.(2006). Εισαγωγή στο (Επιμ. Ferrera M.) *Welfare State Reform in Southern Europe Fighting poverty and social exclusion in Italy, Spain, Portugal and Greece* Routledge.

Ferrera M. (1996), *The 'Southern Model' of Welfare in Social Europe*, Journal of European Social Policy Volume 6, Issue 1 Pages: 17 – 37.

Figari, F., Matsaganis M., & Sutherland H. (2012). *Are European social safety nets tight enough? Coverage and adequacy of Minimum Income schemes in 14 EU countries*, International Journal of Social Welfare. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2397.2012.00885.xopen> in new

Friedman, M.(2012). *Καπιταλισμός και Ελευθερία*. Παπαδόπουλος. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1962).

Gray, D. (2018). *Η ερευνητική μεθοδολογία στον πραγματικό κόσμο*. Τζιόλας. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2004).

Hayek, F. (2012). *Law legislation and liberty*. Routledge & Kegan Paul.

Hayek, F. (2013). *Ο δρόμος προς την δουλεία*. Παπαδόπουλος. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1944).

Karamessini M., & Giakoumatos S. (2016). *The middle classes in the Greek: Great Depression: Dissolution or resilience?, Europe's Disappearing Middle Class?* (pp.244-278) DOI:[10.4337/9781786430601.00011](https://doi.org/10.4337/9781786430601.00011)

Kourachanis, N., Lalioti, V., & Venieris, D. (2019). Social policies and solidarity during the Greek Crisis. *Social Policy & Administration*, 53(5), 678-692.

Lalioti, V. & Koutsampelas, C. (2021). *The Greek vs. the Cypriot guaranteed minimum income schemes: an exploratory comparative analysis*. *Journal of International and Comparative Social Policy* 37: 226–242. <https://doi.org/10.1017/>

Lalioti V., Kourachanis N., & Skamnakis C. (2019). Through the Eyes of Beneficiaries: The Greek Social Solidarity Income (Ssi) Experience. Doi: 10.1447/96700.

Levitas, R. (1996). Τι είναι κοινωνικός αποκλεισμός στο (επιμ. Πετμετζίδου, Μ., Παπαθεοδώρου, Χ.), *Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός*. Εξάντας.

Mason, J. (2011). *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*. Πεδίο. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1996).

Marx I., & Nelson K. (2013). A New Dawn for Minimum Income Protection? Στο (Επιμ. Marx, I., & Nelson ,Κ.) *Minimum Income Protection in Flux* Reconciling Work and Welfare in Europe. (σ. 1-27).

Marx I., & B. Nolan (2014). *The Welfare State and Anti-Poverty Policy in Rich Countries*, *Javier Olivera Discussion paper series*. IZA DP No. 8154.

Matsaganis ,M. (2006). Greece: fighting with hands tied behind the back, Anti-poverty policy without a minimum income στο *Welfare State Reform in Southern Europe Fighting poverty and social exclusion in Italy, Spain, Portugal and Greece* (Επιμ. Ferrera M.). Routledge.

Noel, A. (2019). The Politics of Minimum Income Protection in OECD Countries, *Jnl Soc. Pol.* 8, 2, 227–247, *Cambridge University Press*. Doi:10.1017/S0047279418000351.

Nelson, K. (2013). Social Assistance and EU Poverty Thresholds 1990–2008. Are European Welfare Systems Providing Just and Fair Protection Against Low Income? *European Sociological Review*, Volume 29 number 2 2013 386–401 386 DOI:10.1093/esr/jcr080.

Nelson, K. (2008). Minimum income protection and European integration: Trends and levels of minimum benefits in comparative perspective, 1990-2005. *International Journal of Health Services*, 38(1), 103–124. <http://www.jstor.org/stable/45131458>

Ottmann, J. (2010). *Social Exclusion in the Welfare State: The Implications of Welfare Reforms for Social Solidarity and Social Citizenship*, Distinktion No 20 2010 23-37. <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/1600910X.2010.9672753?needAccess=true&role=button>

Rallo, Juan, R.(2019). Hayek Did Not Embrace a Universal Basic Income, *The independent review*, v. 24, n. 3, 2019 pp 347-359.

Runciman, W., G.(1966). *Relative Deprivation and Social Justice: A Study of Attitudes to Social Inequality in Twentieth-century England*. University of California Press.

Sakellaropoulos T., Lalioti V., & Kourachanis N. (2019) The social impact of the ‘Social solidarity income’ in Greece: A qualitative interpretation. *Social Cohesion and Development* 14 (1), 5-20.

Stuber J., & Schlesinger M. (2006). Sources of stigma for means-tested government programs. *Social Science & Medicine* 63, 933–945.

Strauss Anselm L., & Corbin, Juliet M. (1998). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*, London: Sage Publication

Silver, H. (1994). Social exclusion and social solidarity, *International Labour Review* Vol 133 1994/ 5-6.

Townsend, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom: a survey of household resources and standards of living*. University of California Press

Venieris, D. (2013). *Crisis social policy and social justice: the case for Greece*. Hellenic Observatory papers on Greece and Southeast Europe (69). Hellenic Observatory, London School of Economics and Political Science.

Venieris, D. (2022), Social Policy in Dribs and Drabs for the Greek Crisis, Modeling Economic Growth in contemporary Greece, 119–130, *Emerald Publishing Limited*
<https://doi.org/10.1108/978-1-80071-122-820211009>

Word Bank. (2019). *A Quantitative Evaluation of the Greek Social Solidarity Income*.

Word Bank. (2013). *Greece: Means-tested Income Support Program (Pilot) Position Paper Highlighting Pending Decisions*.

Ηλεκτρονικές ιστοσελίδες:

Ευρωπαϊκή Ένωση. Employment, Social Affairs & Inclusion. Επίσημη ιστοσελίδα.
<https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=102&langId=en>

ΟΠΕΚΑ. Ελάχιστο Εγγυημένο Εισόδημα. Επίσημη ιστοσελίδα.
<https://opeka.gr/elachisto-engyimeno-eisodima/>

Παράρτημα

Έντυπο ενημέρης συναίνεσης

Δήλωση συναίνεσης

- Είχα την ευκαιρία να κάνω όποιες ερωτήσεις θέλησα σχετικά με τη συγκεκριμένη μελέτη και έλαβα απαντήσεις.
- Κατανοώ ότι αποσπάσματα από τις απαντήσεις μου μπορεί να χρησιμοποιηθούν σε μελλοντικές δημοσιεύσεις και ότι θα είναι ανώνυμα.
- Δίνω την συγκατάθεσή μου να γίνει ηχογράφηση της συνέντευξης προφορικά.
- Σύμφωνα με τα οριζόμενα στα άρθρα 12 έως 22 του Κανονισμού (ΕΕ) 2016/679 για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών καθώς και με τους κανόνες εφαρμογής του Κανονισμού, όπως αυτοί ορίζονται στο Ν. 4624/2019, διατηρώ - ως υποκείμενα των δεδομένων - τα δικαιώματα ενημέρωσης και πρόσβασης, τα δικαιώματα διόρθωσης και διαγραφής (δικαίωμα στη λήθη), το δικαίωμα περιορισμού της επεξεργασίας, το δικαίωμα στη φορητότητα των δεδομένων, το δικαίωμα εναντίωσης και το δικαίωμα να μην υπόκεινται σε απόφαση που λαμβάνεται αποκλειστικά βάσει αυτοματοποιημένης διαδικασίας.
- Με πλήρη γνώση όλων των παραπάνω, συναινώ εκούσια να συμμετάσχω στην έρευνα.

Ημερομηνία: .../.../2023

Οδηγός Συνέντευξης

Κύριες ερωτήσεις / αφορμές για συζήτηση	Επερωτήσεις
I) Κοινωνικό-δημογραφικά στοιχεία	
Καλησπέρα/καλημέρα, εφόσον σας ενημερώσαμε για το αντικείμενο της έρευνας μας θα θέλαμε αρχικά να μας πείτε κάποια πράγματα για εσάς:	
Αρχικά Ονόματος:	
Τόπος κατοικίας	
Επίπεδο εκπαίδευσης:	Υποχρεωτική εκπαίδευση ;
Πότε γεννηθήκατε;	
Αριθμός μελών του νοικοκυριού:	
Ηλικίες των μελών:	
II) συνθήκες Διαβίωσης και ελλείψεις νοικοκυριού	
Τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα έχουμε βιώσει πολλές κρίσεις. Έχει επηρεαστεί η ζωή σας ;	Πως βιώσατε αυτές τις κρίσεις ; Πως θα περιγράφατε αυτές τις αλλαγές ;
Ανταποκρίνεστε στις ανάγκες του νοικοκυριού; Πως βλέπετε την ζωή σας γενικώς; Πως είναι η μέρα σας; Με τι ασχολείστε μια τυπική μέρα; Θα λέγατε ότι θα μπορούσαν τα πράγματα να είναι καλύτερα; Τι θα μπορούσε να αλλάξει ;	Δηλαδή, στα καθημερινά και μηνιαία έξοδα; Σας λείπουν πράγματα; κάποια αγαθά; έξοδοι και αγορές; ρούχα; σπίτι;
Έχετε κάποια υποστήριξη ;	Από την ευρύτερη οικογένεια ; Από φίλου; Από φιλανθρωπικούς οργανισμούς/ εκκλησία ; Σας βοηθάνε; Πως; Δουλεύουν ;

III) πως το πρόγραμμα ΚΕΑ οδηγεί στην επανένταξη στην κοινωνία και η σχέση του με την αγορά εργασίας	
Σε ποια κατηγορία σας έχουν εντάξει ;	Λαμβάνετε άλλα χρηματικά βοηθήματα, έχετε κάνει αίτηση για κάποιο pass ;
Πόσο καιρό λαμβάνετε το επίδομα ;	
Θα λέγατε ότι έχουν συμβάλει καθοριστικά σε κάτι;	Αυτά τα χρηματικά βοηθήματα σας έχουν υποστηρίξει ουσιαστικά; Με τη χρήση αυτών των βοηθημάτων αισθάνεστε ασφαλείς;
Τα χρήματα που χρησιμοποιούνται συνήθως ;	Για λογαριασμούς; Φροντίδα παιδιών ;
Εργάζεστε ;	Αν ναι, Που; Με τι μισθό ; Αν όχι, Πόσο καιρό ψάχνετε δουλειά ;
Τι άλλα επιδόματα λαμβάνετε και πως σας έχουν επηρεάσει/ βοηθήσει ;	
Τα επιδόματα, πιστεύετε ότι έχουν βοηθήσει εσάς και την οικογένεια σας να απολαμβάνετε διάφορες κοινωνικές δραστηριότητες με τον ίδιο τρόπο όπως όλοι οι υπόλοιποι άνθρωποι ;	
III) Σχετικά με το στίγμα που βιώνουν οι άνθρωποι	
Θα λέγατε ότι η διαδικασία για να υποβάλλετε αίτηση ήταν γενικώς εύκολη ;	Το προσωπικό ήταν εξυπηρετικό ; Νιώθατε ότι σας βοήθησαν ;
Όταν περιμένετε στην ουρά για να πάρετε τα τρόφιμα από το ΤΕΒΑ, πως αισθάνεσθε ;	Τι πράγματα παίρνετε; Σας αρκούν;

<p>Θα λέγατε ότι σας αντιμετωπίζουν ισότιμα; αν όχι πως το εξηγείτε ;</p> <p>Τι προσδοκίες έχετε από εδώ και πέρα;</p> <div data-bbox="197 450 796 488" style="border: 1px solid black; padding: 2px;"> <p>ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ παράπλευρες με το ΚΕΑ</p> </div> <p>Συμμετέχετε σε κάποιο πρόγραμμα/ σεμινάριο επιμόρφωσης; Στο παρελθόν;</p> <p>Αν όχι, θα θέλατε και πιστεύετε ότι θα βοηθούσε;</p> <p>Τι δράσεις κατά την γνώμη σας πρέπει να αναλάβει (το κράτος) για τους ωφελούμενους του ΚΕΑ;</p>	
<p>VI. Κλείσιμο</p> <p>Σχόλια του/ της συνεντευξιαζόμενου για κάτι που δεν έχουμε θίξει</p>	
<p>Υπάρχει κάτι σημαντικό για το οποίο δεν έχουμε μιλήσει, που θα μας κάνει να καταλάβουμε καλύτερα τις εμπειρίες σας σχετικά με το κοινωνικό επίδομα και τις συνθήκες ζωής σας ;</p>	

